CONTOUREN WERKAGENDA ROUTE NAAR INCLUSIEF ONDERWIJS 2035

Versie 17 maart 2023

Inhoudsopgave

Deel 1 Algemeen 3
1. Aanleiding 3
2. Van passend naar inclusief onderwijs 4
3. Totstandkoming Werkagenda 4
4. Richting en koers 5
4.1. Ambitie naar inclusief onderwijs 2035 6
4.2. Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035 8
5. Fasering en ijkmomenten 9
Fase 1: tot eind 2022 10
Fase 2: 2023-2025 10
Fase 3: 2026 - 2028 11
Fase 4: 2029 - 2035 11
IJkmomenten 11
5.1. Regie 12
6. Focus & verbinding 12
7. Proces-acties OCW 12
7.1. Concretiseren ambitie 12
7.2. Regie en sturing uitwerken en organiseren 13
7.3. Inbreng jongeren en ouders vormgeven 13
7.4. Aanpak ijkpunten en monitoring uitwerken 14
7.5. Verbinding met gerelateerde ontwikkelingen 14
7.6. Doorontwikkeling gespecialiseerd onderwijs uitwerken 14
Deel 2 Ambitie en Werkagenda 15
8. Ambitie naar inclusief onderwijs in 2035 15
9. Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035 17
9.1. Toerusten school en personeel t.b.v. onderwijs aan diverse groep 19
9.1.1. Landelijke maatregelen/acties 19
9.1.2. Regionale maatregelen/ acties 22
9.1.3. Suggesties op schoolniveau 23
9.2. Laagdrempelige hulp in en nabij de school 24
9.2.1. Landelijke maatregelen/acties 24
9.2.2. Regionale maatregelen/acties 25
9.2.3. Suggesties op schoolniveau 26
9.3. Organiseren van dekkend aanbod onderwijs en ondersteuning 27
9.3.1. Landelijke maatregelen/acties 27
9.3.2. Regionale maatregelen/acties 28
9.3.3. Suggesties op schoolniveau 28
9.4. Regelruimte creëren in leerpad en ontwikkeling 29
9.4.1. Landelijke maatregelen/acties 30
9.4.2. Regionale maatregelen/acties 32

9.4.3. Suggesties op schoolniveau 33
9.5. Bouwen aan toegankelijke en inclusieve huisvesting 34
9.5.1. Landelijke maatregelen/acties 34
9.5.2. Regionale maatregelen/acties 35
9.5.3. Suggesties op schoolniveau 36
9.6. Normaliseren inclusief onderwijs 36
9.6.1. Landelijke maatregelen/acties 36
9.6.2. Regionale maatregelen/acties 37
9.6.3. Suggesties op schoolniveau 38
Bijlages 39
Bijlage 1 Tijdpad landelijke maatregel 39

Omwille van de leesbaarheid hanteren wij eenduidige begrippen, waaraan wij een ruimere betekenis toekennen.
Dit betekent dat:

- **jongere** ook verwijst naar kind en leerling;
- **ouder(s)** ook verwijst naar verzorger(s) en op schoolniveau naar ouderraad en MR;
- **leraar** ook verwijst naar docent, intern begeleider en zorg coördinator
- **schoolleider** ook verwijst naar schoolleiding, schooldirecteur, rector of opleidingsdirecteur;
- **school** in de eerste plaats verwijst naar vestigingen van een school; maar ook naar de schoolleiding of het team.

Deel 1 Algemeen

1. Aanleiding

De aanleiding voor het ontwikkelen van een route naar inclusief onderwijs is meerledig. Allereerst is de afgelopen jaren de roep vanuit de maatschappij, jongeren, ouders en het onderwijs zelf om inclusief onderwijs, met een minder strakke scheiding tussen regulier en speciaal onderwijs en tussen onderwijs en zorg, de afgelopen jaren alleen maar sterker geworden.

De verbeteraanpak Passend Onderwijs uit 2020 vormt de tweede aanleiding. In de verbeteraanpak is de stip op de horizon voor inclusiever onderwijs in 2035 aangekondigd. Deze stip is bij de evaluatie passend onderwijs met diverse belanghebbenden in grote lijnen geformuleerd. In de verbeteraanpak staat beschreven: 'Elke leerling heeft perspectief op de arbeidsmarkt, vervolgonderwijs of dagbesteding, en wordt voorbereid op een gelijkwaardige deelname aan de samenleving. Het onderwijs heeft hierin een principiële opdracht: kinderen en jongeren dienen op gelijkwaardige wijze bij publiek bekostigde scholen onderwijs te kunnen volgen dat aansluit bij hun capaciteiten. Daarnaast dient het onderwijs de drie kerntaken kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming van de leerling te realiseren, zodat de leerling zijn of haar plek binnen de samenleving vindt.'[1] Verder is aangegeven dat de stip op de horizon verder uitgewerkt zal worden in een routekaart.

In 1989 namen de Verenigde Naties het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind[2] unaniem aan. Nederland bekrachtigde het Kinderrechtenverdrag in 1995. Sinds 2016 geldt in Nederland bovendien het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap[3] (hierna VN-verdrag handicap). Het doel van dit verdrag is dat de positie van mensen met een beperking verbetert. Het VN-verdrag Handicap en het VN-kinderrechtenverdrag bekrachtigen het recht van jongeren op inclusief onderwijs, gelijke behandeling en gelijkwaardig meedoen, als essentiële stap naar een volwaardige en gelijkwaardige deelname aan de samenleving. Met de ontwikkeling van inclusief onderwijs geven we een verdere invulling aan artikel 24 van het VN-verdrag handicap. Uit dit artikel volgt dat discriminatie op grond van handicap in alle facetten van het onderwijs

Op grond van het VN-Kinderrechtenverdrag en het VN-Mensenrechtenverdrag heeft iedere jongere recht op inclusief onderwijs waar jongeren met en zonder handicap samen leren, werken en spelen. De VN verdragen leveren de volgende kaders voor inclusief onderwijs:

- Onderwijs moet waarden van respect en verdraagzaamheid jegens alle mensen bevorderen.
- Onderwijs moet een toegangspoort zijn tot participatie en integratie in de samenleving en de verwezenlijking van andere mensenrechten.
- Onderwijs moet gericht zijn op de ontwikkeling van de persoonlijkheid, talenten en creativiteit van jongeren met en zonder handicap, evenals hun mentale, fysieke en communicatieve vermogens.
- Geen enkele jongere wordt gediscrimineerd, ook niet op grond van zijn of haar beperking.
- Elke jongere heeft recht op onderwijs, bij het kiezen van een school is keuzevrijheid het uitgangspunt.
- Elke jongere hoort er bij en participeert effectief in het onderwijs en in de samenleving.
- Elke jongere heeft het recht zijn mening te geven over zaken die hem of haar aangaan. Die mening moet serieus genomen worden.
- Elke jongere kan een volledig en waardig leven leiden en zoveel mogelijk zelfstandig zijn.
- Jongeren met een handicap of beperking worden ondersteund om hun volledige potentieel te bereiken en hebben op voet van gelijkheid met anderen toegang tot:
  - inclusief, hoogwaardig en gratis onderwijs in de gemeenschap waar zij leven.
  - onderwijs dat toegankelijk, beschikbaar, aanvaardbaar en aanpasbaar is
  - (school)gebouwen, informatie, communicatie, studiematerialen, het curriculum en lesmethoden.

verboden is. Tevens moeten zoveel mogelijk op het individu toegespitste juiste aanpassingen worden gedaan als de jongere dat nodig heeft. De vraag om aanpassing moet wel redelijk zijn. Deze verplichting om doeltreffende aanpassingen te doen is uitgewerkt in het VN-verdrag handicap. Onderwijsinstellingen hebben bovendien een onderzoeksplicht, wat inhoudt dat zij niet zonder meer een jongere mogen weigeren, maar moeten onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om doeltreffende aanpassingen te verrichten. Tevens moeten scholen beschrijven welke

[1] Kamerstukken, Vergaderjaar 2020 – 2021, 2020D44087

[2] wetten.nl - Regeling - Verdrag inzake de rechten van het kind - BWBV0002508 (overheid.nl)

[3] wetten.nl - Regeling - Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap - BWBV0004045 (overheid.nl)

voorzieningen zijn getroffen voor jongeren die extra ondersteuning behoeven. Dit is gekoppeld aan de individuele scholen.

Daarmee werken we aan de maatschappelijke opgave om te komen tot een inclusievere samenleving. In het onderwijs wordt immers gewerkt aan de maatschappij van morgen. Aan deze opgave kan inclusief onderwijs een grote bijdrage leveren, maar dit kan het onderwijs niet alleen. Deze opgave kan alleen gezamenlijk worden opgepakt, met partners binnen en buiten het onderwijs en op alle andere facetten binnen onze samenleving.

2. Van passend naar inclusief onderwijs

Passend onderwijs en inclusief onderwijs zijn nauw met elkaar verbonden. Passend onderwijs gaat uit van een passend aanbod in de regio voor jongeren met een ondersteuningsbehoefte. Passend onderwijs is er op gericht om zoveel mogelijk jongeren met een extra ondersteuningsbehoefte onderwijs te bieden in het regulier onderwijs. Inclusief onderwijs richt zich op jongeren met én zonder ondersteuningsbehoeften. Bij inclusief onderwijs is het onderwijs zo ingericht, dat alle jongeren welkom zijn en erbij horen op de school die ze kiezen. Het doel van inclusief onderwijs is dat jongeren met en zonder ondersteuningsbehoeften vaker samen dicht bij huis naar dezelfde school kunnen. Zij zitten als het kan in dezelfde klas en volgen zoveel mogelijk dezelfde les die bij voorkeur groepsgericht aangeboden wordt.

Met passend onderwijs en de maatregelen uit de verbeteraanpak hiervoor worden belangrijke stappen in de richting van inclusief onderwijs gezet. Inclusief onderwijs bouwt bijvoorbeeld voort op acties zoals de norm basisondersteuning, de ouder- en jeugdsteunpunten, het wettelijk regelen van het hoorrecht voor jongeren, als ook op de inzet van onderwijs-zorgarrangementen en het experiment rondom samenwerking van het regulier en speciaal onderwijs.

3. Totstandkoming Werkagenda

In 2022 is met vertegenwoordigers van jongeren, ouders, schoolbestuurders, samenwerkingsverbanden, gemeenten en andere professionals uit en om het onderwijs uitgebreid gesproken over de route naar inclusief onderwijs. De vertegenwoordigers van de leraren hebben zich al vroeg in het traject teruggetrokken uit het proces. Door hen wordt aangegeven dat eerst de randvoorwaarden op orde moeten zijn, voordat de volgende stappen gezet kunnen worden naar inclusief onderwijs. In dit kader worden de volgende zaken genoemd: kleinere klassen, goed opgeleid personeel en duidelijkheid welke ondersteuning een reguliere school moet bieden. Het feit dat de leraren een beperkte bijdrage hebben geleverd aan deze werkagenda is een groot punt van zorg. Hoewel de leraar niet alleen staat in het realiseren van inclusief onderwijs – inclusief onderwijs is een opdracht aan alle betrokken partners – zijn de leraren de belangrijkste schakel; inclusief onderwijs krijgt immers vorm binnen de school en in de klas. Diverse partijen zijn dan ook in gesprek met de lerarenvertegenwoordigers waarbij verkend wordt wat er nodig is om hen weer aan tafel te krijgen voor de vervolgstappen.

Er zijn vier veldbijeenkomsten georganiseerd, met een afvaardiging vanuit het onderwijs, van leraren tot lerarenopleidingen, ouders, jongeren, opvang, de zorg en gemeenten. In de eerste bijeenkomst is samen invulling gegeven aan het beeld van inclusief onderwijs in 2035. In de drie daarop volgende bijeenkomsten is uitgewerkt wat er op landelijk, regionaal en schoolniveau gerealiseerd moet worden om inclusief onderwijs voor alle jongeren mogelijk te maken. De opbrengst is regelmatig besproken met en uitgewerkt met de leden van het ambtelijk impulsoverleg[4]. Alle betrokken partijen hebben bovendien op een aantal momenten feedback aangeleverd. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de totstandkoming van:

- Ambitie naar inclusief onderwijs 2035
- Werkagenda Route naar inclusief onderwijs 2035

[4] JongPIT, LAKS, LBVSO, Ouders & Onderwijs, Iederin, Balans, LBBO, BiOND, Onderwijsconsulenten, AVS, PO-raad, VO-raad, sectorraad PRO, Netwerk LPO, sectorraad samenwerkingsverbanden VO, sectorraad GO, VIVIS, Siméa, Defence for Children, VWS, Inspectie v.h. Onderwijs, Ingrado. AOb, CNV en Lerarencollectief heeft zich aan het begin van het traject teruggetrokken uit het overleg. Defence for Children na de zomer 2022.

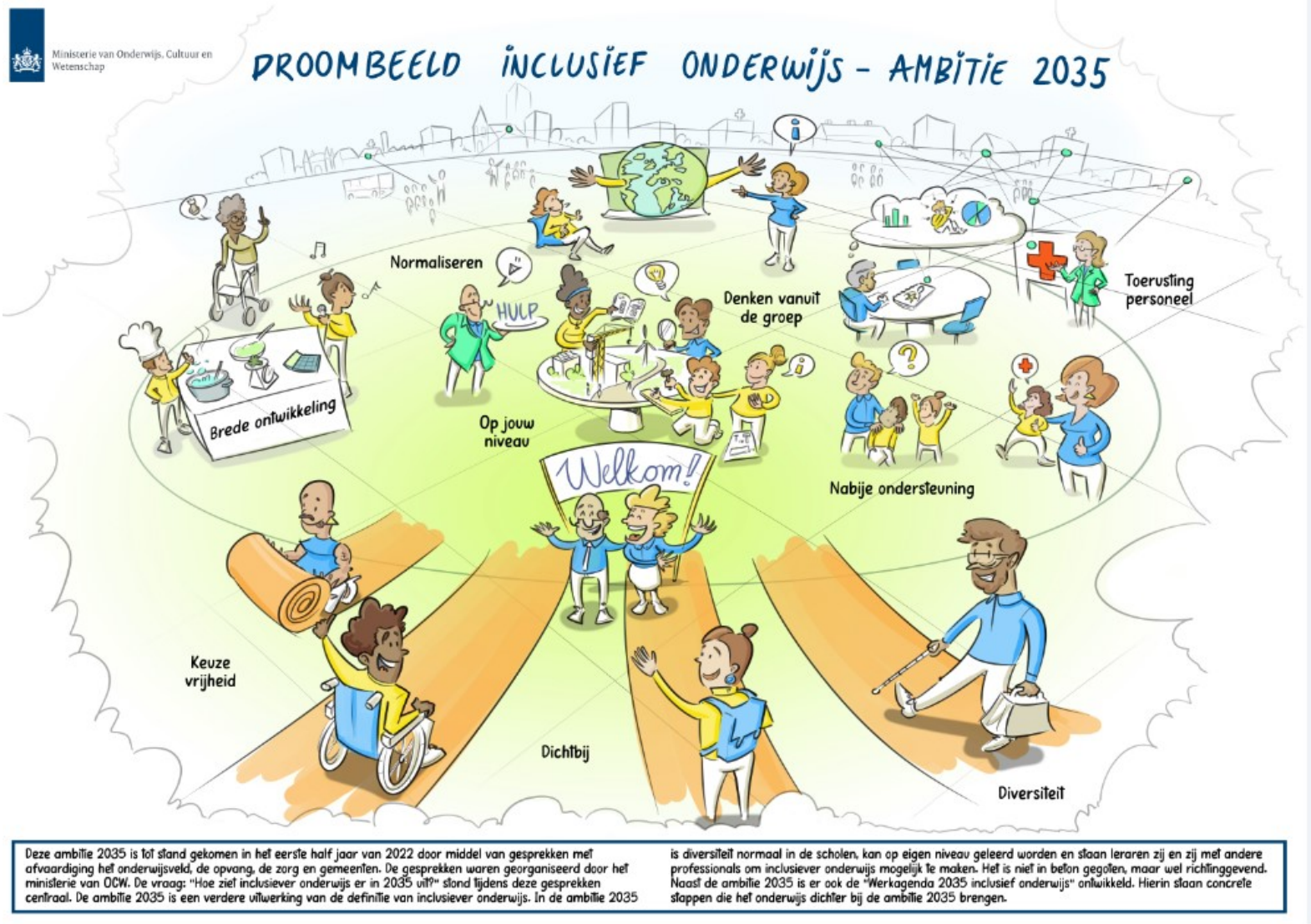
4. Richting en koers

Inclusief onderwijs is geen nieuw doel. Het bouwt voort op een ontwikkeling, die al twee decennia in gang is. Bij het toewerken naar inclusief onderwijs maken we uiteraard gebruik van een aantal (recente) ontwikkelingen: de lessen die we geleerd hebben dankzij corona, passend onderwijs en de verbeteraanpak, samen-naar-school-klassen, de experimenten rondom samenwerking van regulier en speciaal onderwijs, de samenwerking tussen onderwijs en zorg en diverse initiatieven van schoolleiders en schoolbestuurders, samenwerkingsverbanden en gemeenten. Het vaststellen van de ambitie en de werkagenda is dan ook een logische volgende stap in het toewerken naar inclusief onderwijs. De ambitie geeft richting aan de ontwikkeling naar inclusief onderwijs in de komende jaren. Met de werkagenda kunnen alle betrokken partijen samen de koers voor de komende jaren bepalen. De deelnemende partijen zien het als hun gezamenlijke opdracht om werk te maken van inclusief onderwijs en de ambitie te realiseren.

De ambitie en de werkagenda zijn niet in marmer gebeiteld. We weten nog niet alles en de wereld staat niet stil. De ambitie en de zes lijnen van de werkagenda liggen vast. We hadden op een aantal onderdelen concreter willen zijn, maar dat bleek op dit punt in het proces nog niet mogelijk. We moeten eerst een tijdje op weg zijn om de ambitie concreter te kunnen maken. Afhankelijk van de nog te vergaren inzichten kunnen bovendien nog maatregelen en acties aan de werkagenda toegevoegd worden of gewijzigd worden. Dat gaan we periodiek en gestructureerd afwegen. Zo wordt de werkagenda steeds verder uitgebreid met de ervaringen die met inclusief onderwijs worden opgedaan.

Om inclusief onderwijs mogelijk te maken zijn veranderingen nodig zowel in regels, wetten en financieringsstromen als binnen de regio en in de school, maar ook in relatie tot zorg. De route naar inclusief onderwijs is dan ook een beweging, een voortdurende inspanning en samenwerking tussen alle betrokken partners om ervoor te zorgen dat alle jongeren kunnen meedoen en erbij horen zodat zij zich ten volle kunnen ontwikkelen. Dit geldt ook voor jongeren met een extra ondersteuningsbehoefte die speciale onderwijszorg en/of extra begeleiding, zorg of ondersteuning nodig hebben.

4.1. Ambitie naar inclusief onderwijs 2035

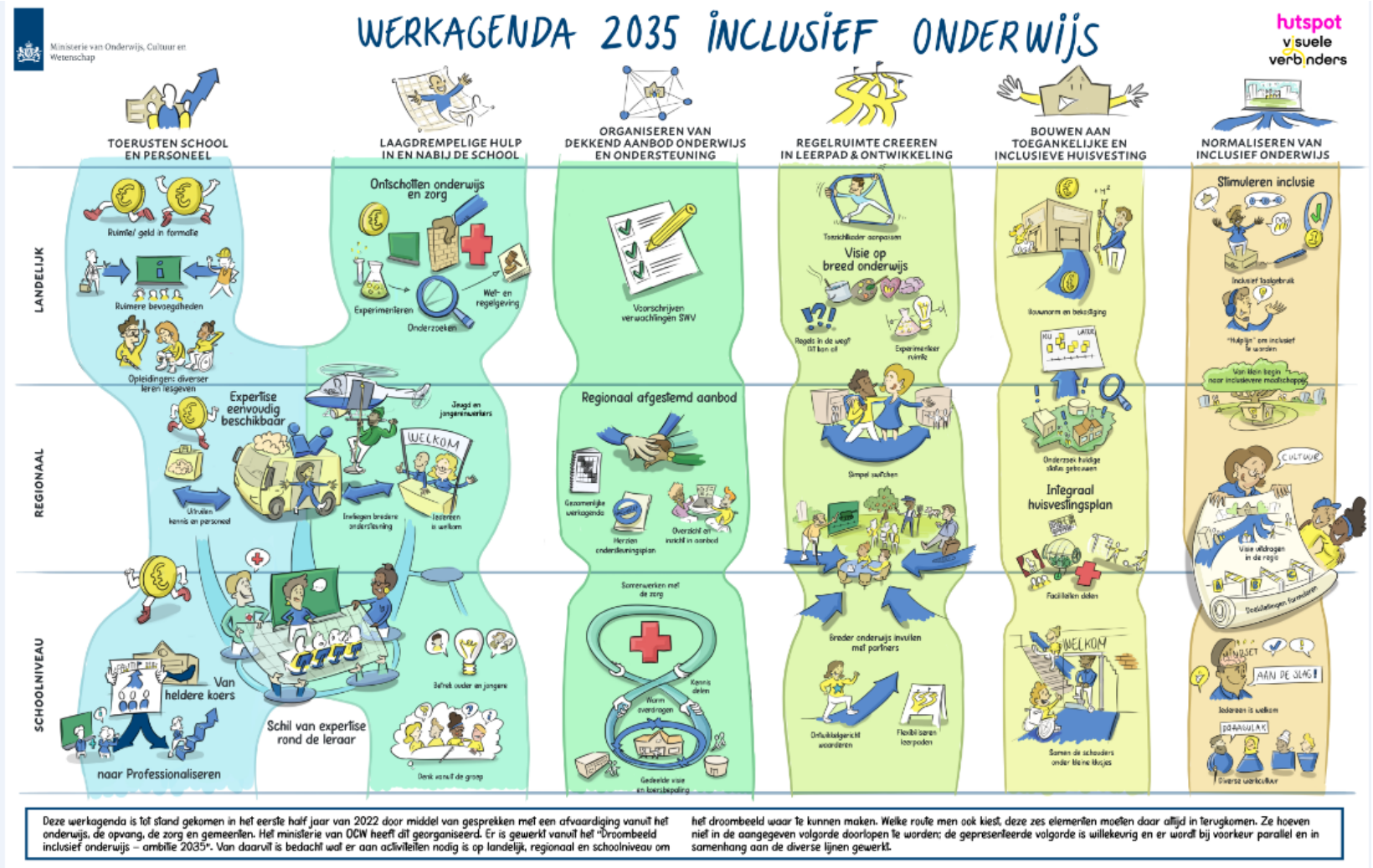

Samen met alle betrokken partijen is gesproken over de vraag: "Hoe ziet inclusief onderwijs er in 2035 uit?". Op basis van de herhaalde input van alle partijen is een breed gedragen ambitie geformuleerd voor inclusief onderwijs in 2035. Deze ambitie geeft richting aan de gezamenlijke inzet op het realiseren van inclusief onderwijs. De ambitie bestaat uit een visuele weergave met een toelichting. Beiden zijn ook online interactief beschikbaar[5]. De uitwerking van de 'Ambitie naar inclusief onderwijs 2035' is beschreven in Deel 2 van dit document.

In de ambitie wordt uitgesproken dat jongeren en hun ouders dichtbij huis een school kunnen kiezen die bij ze past en waar de jongere zich thuis voelt. De brede ontwikkeling van de jongere staat centraal waarbij iedere jongere zich naar zijn of haar mogelijkheden kan ontwikkelen. Alle jongeren (met en zonder extra ondersteuningsbehoefte) leren en spelen samen in dezelfde klas. De leraren zijn voldoende toegerust en bieden flexibel en groepsgericht onderwijs voor alle jongeren. Extra ondersteuning wordt zoveel mogelijk in een groep aangeboden en is beschikbaar voor jongere én leraar. De school kan een beroep doen op ondersteuning en expertise uit het gespecialiseerd onderwijs, jeugdhulp en zorg om aan de ontwikkelingsmogelijkheden van de jongeren tegemoet te komen. Het gespecialiseerd onderwijs blijft beschikbaar voor jongeren die (tijdelijk of voor langere tijd) intensievere ondersteuning nodig hebben.

[5] https://www.praatplaat.visueleverbinders.nl/route-naar-inclusiever

4.2. Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035

Uit de gesprekken met alle betrokken partijen zijn zes lijnen gekomen die van belang zijn voor het realiseren van inclusief onderwijs:

- Toerusten van school en personeel
- Laagdrempelige hulp in en nabij de school
- Organiseren van een dekkend aanbod van (inclusief) onderwijs en ondersteuning
- Regelruimte creëren in leerpad en ontwikkeling
- Bouwen aan een toegankelijke en inclusieve huisvesting
- Normaliseren van inclusief onderwijs

Deze onderwerpen dekken de breedte van de benodigde verandering naar inclusief onderwijs. Welke route men ook kiest, deze zes elementen moeten daar altijd in terugkomen. Ze hoeven niet in de aangegeven volgorde doorlopen te worden; de gepresenteerde volgorde is willekeurig en er wordt bij voorkeur parallel en in samenhang aan de diverse lijnen gewerkt.

De zes actielijnen brengen ook de maatregelen en acties op de drie niveaus – landelijk, regionaal/lokaal en schoolniveau – bij elkaar. Op die drie niveaus wordt invulling gegeven aan de realisatie van die zes lijnen. De maatregelen en acties zijn uitgewerkt in de werkagenda. De uitwerking van de 'Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035' is beschreven in Deel 2 van dit document.

5. Fasering en ijkmomenten

We werken stapsgewijs toe naar de ambitie.[6] We houden er daarbij rekening mee dat lang niet iedereen nu de ruimte voelt om stappen te zetten naar inclusief onderwijs. Het lerarentekort, corona en de gevolgen daarvan en andere ontwikkelingen die op het onderwijs afkomen, zoals de inzet op basisvaardigheden en de werkagenda 'Samen voor het beste Onderwijs', spelen daarbij een rol. Vanuit onder andere vertegenwoordigers van leraren, jongeren en ouders wordt aandacht gevraagd voor het op orde zijn van een aantal eerder genoemde randvoorwaarden voor passend en inclusief onderwijs. Tegelijkertijd is een heel aantal schoolleiders, schoolbestuurders, samenwerkingsverbanden en gemeenten al bezig met inclusief onderwijs of de voorbereiding daarvan.[7]

Daarom biedt de route flexibiliteit in vorm en tempo. De scholen, schoolleiders, leraren, schoolbestuurders, samenwerkingsverbanden en gemeenten die al stappen zetten of willen zetten naar inclusief onderwijs worden gestimuleerd om dat ook nu vooral al te doen. Dat hoeft niet te wachten tot alle veranderingen en voorwaarden gerealiseerd zijn. Zij worden daarin ondersteund. Tegelijkertijd krijgen zij die meer tijd nodig hebben daarvoor de ruimte.

De stappen in de route hoeven niet allemaal op hetzelfde moment of in hetzelfde tempo doorlopen te worden. En we volgen niet allemaal precies dezelfde route. De precieze route zal mede afhangen van waar zich kansen of juist belemmeringen voordoen. Vandaar dat de route niet als een lineair proces met vaste stappen uit te schrijven is. Daarnaast is de context van de regio te divers om te vatten in één vaste route. Wat wel vaststaat, is dat de zes actielijnen altijd aan bod moeten komen, welke route men ook neemt.

Het toewerken naar inclusief onderwijs is flexibel, maar geen vrijblijvendheid: we verwachten dat er op alle plekken stappen gezet gaan worden. Het is belangrijk dat in elke regio de diverse betrokken partijen met elkaar in gesprek gaan over hoe zij inclusief onderwijs gaan vormgegeven en welke stappen zij daarvoor gaan zetten en wanneer.

---

[6] Hiermee sluiten we aan bij het advies van de Onderwijsraad Steeds inclusiever (juni 2020) en het VN-verdrag Handicap.

[7] Circa 100 initiatieven zijn in beeld bij OCW, o.a. door deelname aan experimenten en Samen-Naar-School-klassen. Uit onderzoek van het NCOJ (Werken aan inclusiever onderwijs; 2021) kwam naar voren dat 325 basisschoolleiders en schoolbestuurders en 62 vo-schoolleiders en schoolbestuurders werkten aan inclusiever onderwijs.

De route naar inclusief onderwijs verloopt in vier fasen, die elk worden afgesloten met een ijkmoment. In de laatste fase zullen scholen die nog geen of onvoldoende werk maken van inclusief onderwijs steeds meer nadrukkelijker worden aangesproken.

Fase 1: tot eind 2022

De eerste stap is al gezet. Diverse schoolleiders, schoolbestuurders, schoolbesturen, samenwerkingsverbanden en gemeenten zijn al aan de slag met inclusief onderwijs of bieden al inclusief onderwijs - ook binnen de huidige context van bijvoorbeeld personeelstekort, niet aangepaste wet- en regelgeving, nog niet optimale samenwerking tussen onderwijs en zorg en lerarenopleidingen die nog bezig zijn met het actualiseren van zowel hun initiële als post initiële aanbod. Experimenteerruimte wordt al op diverse vlakken geboden. In veel ondersteuningsplannen van de samenwerkingsverbanden is de route naar inclusief onderwijs al speerpunt voor ontwikkeling. We sluiten aan op de lopende ontwikkelingen, bouwen voort op de ervaring van deze voorlopers en kijken hoe we die verder kunnen brengen.

Fase 2: 2023-2025

De tweede stap zetten we van nu en met 2025, met de ambitie 2035 en de werkagenda naar inclusief onderwijs 2035 als richting en koers. De komende drie jaar zetten we met diverse partijen in op het stimuleren van inclusief onderwijs, het ondersteunen van voorlopers en het opbouwen en delen van kennis. We concretiseren de ambitie 2035 binnen een jaar.

Vanaf heden tot uiterlijk 2028 wordt gewerkt aan het realiseren van de noodzakelijke voorwaarden voor inclusief onderwijs, waaronder aanpassing van de wet- en regelgeving, actualisering van (post)initieel aanbod van de lerarenopleidingen en de huisvesting. Daarnaast loopt er inzet op het terugdringen van het lerarentekort en de verbetering van de samenwerking tussen het onderwijs en de zorg (via de werkagenda onderwijs-zorg).

In aanloop naar een wijziging van de wet- en regelgeving verruimt OCW de huidige mogelijkheden voor samenwerking tussen regulier en gespecialiseerd onderwijs, door een bredere regeling inclusie die in het schooljaar 2024/2025 in werking treedt. Deze regeling biedt ruimte aan diverse vormen van samenwerking. Daarnaast is er – eveneens in aanloop naar wijziging van wet- en regelgeving - experimenteerruimte voor de samenwerking tussen onderwijs en zorg middels het Experimenteerbesluit onderwijs-zorgarrangementen. OCW draagt er zorg voor dat initiatieven goed worden ondersteund.

Organisaties en netwerken zoals het Steunpunt Passend Onderwijs, het Platform naar inclusiever onderwijs en het netwerk Met Andere Ogen zetten in op het opbouwen en delen van (praktijk)kennis over inclusief onderwijs tussen professionals, de samenwerking tussen regulier en speciaal onderwijs, de samenwerking tussen onderwijs en zorg en de input vanuit de praktijk voor beleid. Ook in de netwerken van de partners die bij de route betrokken zijn, is inclusief onderwijs onderwerp van gesprek, wordt er koers bepaald en wordt er kennis opgebouwd en gedeeld.
Er wordt ook door de diverse partijen ingezet op samenwerking. Zo wordt bijvoorbeeld in het Platform naar inclusiever onderwijs, een initiatief van VERUS, VOS-ABB en NCOJ, samengewerkt door diverse partijen.[8] En met de aangekondigde propositie 'Een sterke basis door krachtige samenwerking' worden de krachten van VNG, PO-Raad, VO-raad, MBO Raad en BMK, in verbinding met de Sectorraad GO, Netwerk LPO en Sectorraad samenwerkingsverbanden VO, gebundeld om gezamenlijk een sterke pedagogische basis voor jeugdigen te realiseren. Met de onderwijs-zorg-agenda geven OCW, VNG, GGD GHOR, VWS, Iederin, Ouders en Onderwijs, PO-Raad, NJI, BMK, VNG en de samenwerkingsverbanden daar concreet invulling aan. In het statement 'Op weg naar inclusief onderwijs' trekken LBBO, BiOND, LBRT, IbvA en drie opleidingen die de opleiding Master

[8] Deelnemende inclusievere schoolleiders en schoolbestuurders en onderwijsbesturen, Sectorraad GO, Netwerk LPO, Sectorraad samenwerkingsverbanden vo, Sectorraad Praktijkonderwijs, Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS), LBBO, BiOND, IederIn, het Gehandicapte Kind, Ouders & Onderwijs, Defence for Children, College voor de Rechten van de Mens, JongPIT, FNO Jongeren INC, Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Lerarenopleidingen (VELON themagroep Passend onderwijs voor po/vo/mbo en WOSO), Landelijk Platform Onderwijs en Jeugdzorg (25 landelijke professionele organisaties).

Educational Needs verzorgen (Hogeschool Fontys, Hogeschool Windesheim, Hogeschool Utrecht) samen op.[9]

Samen leren is belangrijk. De voorlopers kunnen vanuit hun ervaring collega's helpen met het vinden van mogelijkheden en oplossingen. Het is belangrijk dat schoolleiders, schoolbestuurders, schoolbesturen, leraren en andere professionals hun ervaringen uitwisselen en elkaar helpen, zodat de ervaring en expertise van de voorlopers en van de collega's uit het gespecialiseerd onderwijs goed benut worden. De komende drie jaar zet OCW ook in op samen leren. Op basis van de praktijkervaringen van de voorlopers, onderzoek (onder andere van diverse lectoraren en leerstoelen die zich hier over buigen) en de inzet van experts gaan we kennis opbouwen, onder andere over effectieve vormen van inclusief onderwijs, de effecten voor jongeren en onderwijsprofessionals, mogelijkheden en stimulerende factoren/voorwaarden voor inclusief onderwijs, grenzen en ongewenste effecten van inclusief onderwijs, benodigde aanpassingen in wet- en regelgeving en bekostiging, de eisen aan huisvesting en keuzes die gemaakt moeten worden om inclusief onderwijs mogelijk te maken. Dit doen wij uiteraard in samenwerking met de eerder genoemde organisaties en netwerken.

Fase 3: 2026 - 2028

De volgende stap wordt gezet van 2026 tot en met 2028. De schoolleiders, schoolbestuurders, schoolbesturen, samenwerkingsverbanden en gemeenten die na 2025 op weg gaan naar inclusief onderwijs, hebben met de tot 2025 opgebouwde kennis meer houvast en richting voor hun ontwikkeling naar inclusief onderwijs. Het is belangrijk dat over de richting en uitvoering hiervan ook concrete afspraken worden gemaakt met gemeenten en zorgpartners. Ook de jaren daarna blijven we onderzoek doen en kennis opbouwen, om te kunnen bepalen of we bij moeten sturen op de gekozen koers. Voorbeelden, kennis, ervaringen en onderzoek worden zoveel mogelijk op één plek verzameld en ontsloten.

Fase 4: 2029 - 2035

Als de noodzakelijke voorwaarden zijn gerealiseerd en de (wettelijke) kaders zijn aangepast, kan de volgende fase (2029 – 2035) ingaan. Scholen die nog geen stappen naar inclusief onderwijs hebben gezet worden hierin aangezet om stappen te gaan zetten. Om de acties voor deze fase concreet in te vullen, is het van belang inzicht te hebben in wat schoolleiders, schoolbestuurders, schoolbesturen, samenwerkingsverbanden en gemeenten, die nog geen stappen hebben gezet richting inclusief onderwijs, weerhoudt en wat ze helpt om die stappen wel te zetten. Op basis daarvan kunnen de acties voor fase 4 worden ingevuld. In de latere jaren zullen scholen steeds nadrukkelijker worden aangesproken indien ze nog geen uitvoering geven aan inclusief onderwijs zoals bepaald in de kaders.

IJkmomenten

De ontwikkeling naar inclusief onderwijs is een traject van een lange adem. Niet alleen omdat sommige acties langer de tijd vergen of omdat personeelstekorten en wachtlijsten niet zomaar opgelost zijn. Maar ook omdat voor inclusief onderwijs een verandering in denken over jongeren met een extra ondersteuningsbehoefte, over diversiteit en over inclusie nodig is. Daarom is het belangrijk om periodiek te bepalen waar we staan in de ontwikkeling naar inclusief onderwijs en wat logische volgende stappen zijn. Daarom zijn er elke drie jaar ijkmomenten, ter afsluiting van elke fase in 2025, 2028 en in 2032. Dan bepalen we welke vorderingen er zijn gemaakt en in welke mate we dichter bij de ambitie komen. Bekeken wordt wat scholen, schoolbestuurders, samenwerkingsverbanden ervan weerhoudt of juist drijft om stappen naar inclusief onderwijs te zetten en wat er nodig is om de volgende stappen te kunnen zetten. Ook kijken we op die ijkmomenten of er aanpassingen in tempo of maatregelen nodig zijn. Zo vullen we elke drie jaar de werkagenda voor de komende drie jaar nauwkeuriger in. Het opstellen van de huidige werkagenda is te beschouwen als het eerste ijkmoment.

We maken voor het monitoren van de voortgang in eerste instantie gebruik van wat we nu al vastleggen en monitoren, zoals de doelstellingenmonitor passend onderwijs, wachtlijsten, het

[9] statement-op-weg-naar-inclusief-onderwijs.htm (fontys.nl)

aantal thuiszitters en het aantal vrijstellingen 5 onder a. Naarmate de ambitie concreter wordt, kunnen daar indicatoren aan worden toegevoegd. Hoe we die ijkmomenten gaan inrichten en aanpakken, werken we in 2023 nader uit.

5.1. Regie

Op het proces is goede regie nodig. Regie op de koers die gevolgd wordt, of de stappen die de betrokken partijen zetten bijdragen aan inclusief onderwijs of het juist tegenwerken en op de algehele voortgang. Een onafhankelijke regisseur die alle partijen – ook OCW en het Rijk – kan aanspreken op het afwijken van de koers etc. is nog onderwerp van gesprek tussen betrokken partijen.

6. Focus & verbinding

De Werkagenda Route naar inclusief onderwijs 2035 richt zich op inclusief onderwijs in het funderend onderwijs en is gericht op jongeren met en zonder extra ondersteuningsbehoefte. De inschatting is hierbij dat alle jongeren baat hebben bij een bredere inzet van expertise en ondersteuning in en rond de school en het beter toerusten van de school en de leraren voor het lesgeven aan een diverse groep jongeren.

Naast deze werkagenda zijn andere (beleids-)programma's gericht op het bredere vraagstuk van gelijke kansen, op goede toerusting van scholen en onderwijsprofessionals en op het verbeteren van ontwikkelkansen van de jongeren in positieve zin van invloed op de brede ontwikkeling van jongeren die we met inclusief onderwijs voor ogen hebben. Hierbij kan gedacht worden aan: de werkagenda 'Samen voor het beste onderwijs', de Aanpak lerarentekort (o.a. middels het Bestuursakkoord Flexibilisering Lerarenopleidingen), de werkagenda onderwijs-zorg, de Verbeteraanpak passend onderwijs, het Programma School en Omgeving, de partnerschappen Samen Opleiden & Professionaliseren (SO&P), het Masterplan basisvaardigheden, de doorontwikkeling van het curriculum en de kerndoelen en meerdere Nationale Groeifondsaanvragen als deze zijn gehonoreerd (Ontwikkelkracht, Huisvesting, Doorlopende ontwikkeling van leraren) en de actualisatie van kerndoelen door SLO.[10] De verbinding met deze (beleids-)programma's wordt nader uitgewerkt de komende jaren.

Naast samenwerking tussen regulier en speciaal onderwijs en het gebruik van de expertise van het speciaal onderwijs binnen het regulier onderwijs is ook de samenwerking tussen onderwijs en zorg noodzakelijk om inclusief onderwijs te realiseren. Deze samenwerking is ook een belangrijk thema van de Hervormingsagenda jeugd. Er wordt toegewerkt naar een werkagenda onderwijs-zorg met acties over de samenwerking die zowel voor de route naar inclusief onderwijs als de hervormingsagenda van belang zijn. Vanzelfsprekend zullen deze twee ontwikkelingen goed op elkaar worden afgestemd. Deze agenda wordt opgepakt aan de Onderwijs-Zorg-tafel[11].

De verbinding met inclusieve kinderopvang, vve, de doorlopende leerlijn naar vervolgonderwijs en de onderwijs-arbeidsmarkt zijn in deze werkagenda nog niet uitgewerkt. Dat zal in een latere fase gebeuren, als de Tweede Kamer zich heeft uitgesproken over de Werkagenda naar inclusief onderwijs 2035.

7. Proces-acties OCW

Er is een aantal acties nodig om het proces naar inclusief onderwijs te ondersteunen. Voor deze acties is OCW de hoofd-actienemer: OCW heeft het initiatief en is verantwoordelijk voor de uitvoering van deze acties.

7.1. Concretiseren ambitie

Hoewel sommigen partijen graag zien dat de ambitie nu verder geconcretiseerd wordt, is dat op dit moment niet gedaan. Er is verzameling van meer praktijkervaring met inclusief onderwijs en meer

[10] https://www.slo.nl/thema/meer/inclusiever-onderwijs/

[11] Aan de Onderwijs-Zorgtafel nemen deel: OCW, GGD GHOR, VWS, Iederin, Ouders en Onderwijs, PO-Raad, BMK, VNG en de samenwerkingsverbanden

tijd nodig voor een onderbouwde concretisering. Schoolbesturen, schoolleiders, lerarenopleidingen, de leraren en gemeenten zijn bovendien nog onvoldoende betrokken. Hun inbreng is noodzakelijk bij de concretisering van de ambitie.

De ambitie wordt op basis van de ervaringen met inclusief onderwijs in de praktijk in 2023 concreter gemaakt. Ook worden de grenzen aan inclusief onderwijs in beeld gebracht[12], in gesprek met experts en professionals die nu al vormen van inclusief onderwijs bieden, door te vergelijken met invulling in andere landen en op basis van praktijkonderzoek. OCW neemt hierin het voortouw. In de concretere ambitie stelt OCW heldere doelen t.a.v. inclusief onderwijs.

Actienemer: OCW, i.s.m. leden impulsoverleg
Tijdpad: 2023

- Dialoog over grenzen inclusief onderwijs
- Praktijkonderzoek
- Inbreng vanuit Steunpunt Passend Onderwijs, Platform naar Inclusiever onderwijs, Onderwijs-Zorg-tafel
- Internationale vergelijking en internationaal werkbezoek
- Concretisering ambitie (o.a. wat verstaan we onder inclusief en onder keuzevrijheid; voor welke jongeren blijft gespecialiseerd onderwijs nodig)

Visieontwikkeling helpt bij het voeren van het gesprek en het stimuleren van inclusief onderwijs en vindt op alle drie de niveaus (landelijk, regionaal/lokaal en school) plaats. Naast bovenstaande acties m.b.t. concretisering van de ambitie geven samenwerkingsverbanden in hun ondersteuningsplannen aan hoe er in de regio invulling gegeven gaat worden aan inclusief onderwijs. Schoolbesturen en schoolleiders geven in hun schoolplannen aan hoe ze inclusief onderwijs gaan invullen. Dit kan alleen in samenwerking met alle partners.

7.2. Regie en sturing uitwerken en organiseren

Op het proces is goede regie nodig. Regie op de koers die gevolgd wordt, of de stappen die de betrokken partijen zetten bijdragen aan inclusief onderwijs of het juist tegenwerken en op de algehele voortgang. Een onafhankelijke regisseur die alle partijen – ook OCW en het Rijk – kan aanspreken op het afwijken van de koers etc. is nog onderwerp van gesprek tussen betrokken partijen.

Actienemer: OCW
Tijdpad: Uitwerking voor de zomer 2023

7.3. Inbreng jongeren en ouders vormgeven

In de bijeenkomsten is door de vertegenwoordigers van jongeren en ouders het motto 'Niets over ons, zonder ons' gedeeld. Jongeren en hun ouders moeten goed betrokken worden. Niet alleen bij het vormgeven van hun hulp en ondersteuning op en om school, maar ook bij beleidsvorming en de route naar inclusief onderwijs. In de route kan de rol bij de visievorming, de ijkmomenten en de monitoring van belang van jongeren versterkt worden.

Actienemer: OCW in samenwerking met jongeren, ouders, jongerenorganisaties en ouderorganisaties.
Tijdpad: 2022 - 2023
Eind 2022 – Eerste helft 2023: Bijeenkomsten met jongeren, i.s.m. jongerenorganisaties

- Gesprek met jongeren.
- Uitwerken voorstel betrokkenheid jongeren bij de route naar inclusief onderwijs (onderwerp, momenten en vorm, benodigde facilitering en professionalisering).

[12] Dan gaat het bijvoorbeeld over: is er een grens aan het aantal leerlingen met een extra ondersteuningsbehoefte dat je in de klas kan hebben? Gaat de aandacht voor leerlingen met een extra ondersteuningsbehoefte ten koste van de ontwikkeling van andere leerlingen? Wat doen gedragsproblemen in de klas met het gevoel van veiligheid in de klas?

- Uitwerken voorstel betrokkenheid ouders/verzorgers bij de route naar inclusief onderwijs (onderwerp, momenten en vorm, benodigde facilitering en professionalisering).

7.4. Aanpak ijkpunten en monitoring uitwerken

Hoe geven we vorm aan de periodieke ijkpunten? Hoe organiseren we de besluitvorming daarover? En over welke informatie moeten we dan beschikken?

Actienemer: OCW, i.s.m. leden impulsoverleg
Tijdpad: 2023

7.5. Verbinding met gerelateerde ontwikkelingen

Uitwerken van de verbinding met gerelateerde ontwikkelingen

- Werkagenda onderwijs-zorg
- Werkagenda Onderwijsakkoord, met name anders organiseren en het raamplan voor de lerarenopleidingen
- School en Omgeving
- Aanpak lerarentekort
- Masterplan basisvaardigheden
- Verbeteraanpak passend onderwijs

Actienemer: OCW en VWS
Tijdpad: Voor de zomer 2023

7.6. Doorontwikkeling gespecialiseerd onderwijs uitwerken

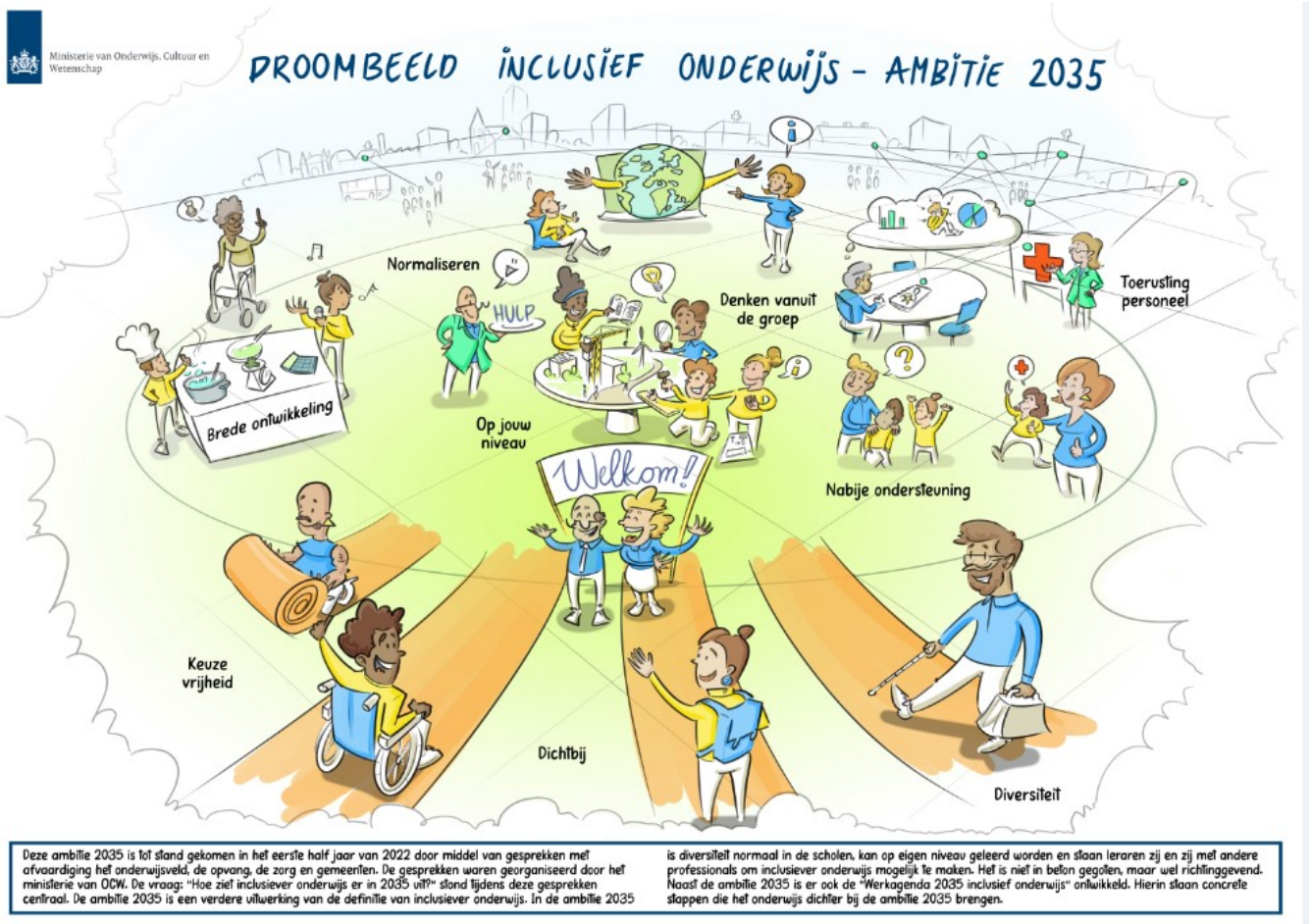
De ontwikkeling naar inclusief onderwijs is ook van invloed op het gespecialiseerd onderwijs. Zodra de ambitie concreter is kan worden uitgewerkt hoe de ontwikkeling naar gespecialiseerde netwerken en de herstructurering van expertise van gespecialiseerde scholen eruit kan zien. De voorwaardelijkheden om als gespecialiseerd onderwijs te kunnen bijdragen aan de inclusiviteit van het regulier onderwijs zijn onderdeel van de verkenning. Hierbij wordt ook een relatie gelegd met de gespecialiseerde zorg en/of hoe de zorg in deze gespecialiseerde netwerken moeten worden geregeld.

Er zijn al ontwikkelingen gaande. Zo werkt cluster 2 met een programma toe naar meer passende en inclusieve ondersteuning in reguliere scholen en wordt er onderzoek gedaan naar hoe inclusief onderwijs voor jongeren met ernstige taalontwikkelingsstoornis (TOS) gerealiseerd kan worden. Op sectorniveau wordt steeds meer samengewerkt tussen Siméa, VIVIS en de Sectorraad GO, o.a. waar het gaat om het delen van expertise en van elkaar leren.

Actienemers: OCW, VWS, PO & VO raad, Sectorraad Gespecialiseerd Onderwijs, VIVIS, Siméa , in samenspraak met Netwerk LPO en de sectorraad SWV VO.

Deel 2 Ambitie en Werkagenda

8. Ambitie naar inclusief onderwijs in 2035

Ieder kind is welkom op school. Jongeren (en hun ouder(s)) hebben keuzevrijheid om te kiezen voor de school die het beste bij ze past, die dichtbij is en met leeftijdsgenoten waarbij ze zich thuis voelen. Jongeren met en zonder extra ondersteuningsbehoefte volgen samen les, spelen samen op het schoolplein, vieren feest, gaan samen op schoolreis of schoolkamp. Ze vormen een groep, zonder onderscheid maar met diversiteit.

Alle gebouwen zijn voor iedereen toegankelijk. Het gebouw is flexibel in te richten, zodat het mee kan bewegen met de behoefte van de groep. Waar nodig maken jongeren gebruik van andere ruimtes dan het eigen lokaal.

De leeromgeving is zo ingericht dat alle jongeren meedoen en leren. De jongeren volgen samen dezelfde les, sommige jongeren werken hierbij aan een ander lesdoel. Als jongeren extra ondersteuning/zorg nodig hebben, wordt dat zoveel mogelijk groepsgericht aangeboden waarbij verschillende groeperingsvormen gebruikt kunnen worden. Zo kunnen jongeren bijvoorbeeld in de ene groep aan algemene vaardigheden werken en in groepen van vergelijkbaar niveau uit elkaar gaan voor andere vakken. De lesdag of de schoolloopbaan hoeft niet voor alle jongeren hetzelfde te zijn. Binnen het bestaande curriculum is flexibiliteit in schoolroutes en beoordeling en differentiatie in het aanbod mogelijk. Jongeren kunnen in algemene zin of op specifieke onderdelen versnellen of vertragen. Samen met de jongere en de ouder(s) wordt bekeken wat de jongere nodig heeft om zich te kunnen ontwikkelen op school.

Als het voor hun ontwikkeling belangrijk is dat jongeren tijdelijk of voor langere tijd switchen naar een speciale onderwijsvoorziening of zorg, dan kan dat. Gespecialiseerd onderwijs en zorgaanbod blijft bestaan, voor jongeren die dat echt nodig hebben. Daarbij zorgen betrokken professionals voor een warme overdracht.

De brede ontwikkeling van de jongeren staat centraal. Het gaat niet alleen om cognitieve ontwikkeling, maar ook om de sociale, emotionele, praktische en creatieve ontwikkeling. Scholen hebben de ruimte om waar nodig maatwerk te leveren, in samenspraak met de jongere en de ouder(s). Het is belangrijk om voor iedere jongere doelen te stellen die passen bij zijn of haar ontwikkeling; het eindpunt waar naartoe gewerkt wordt kan verschillen, afhankelijk van de ontwikkelingsmogelijkheden van de jongere. Zo is het onderwijs passend bij de ontwikkelingsmogelijkheden van alle jongeren.

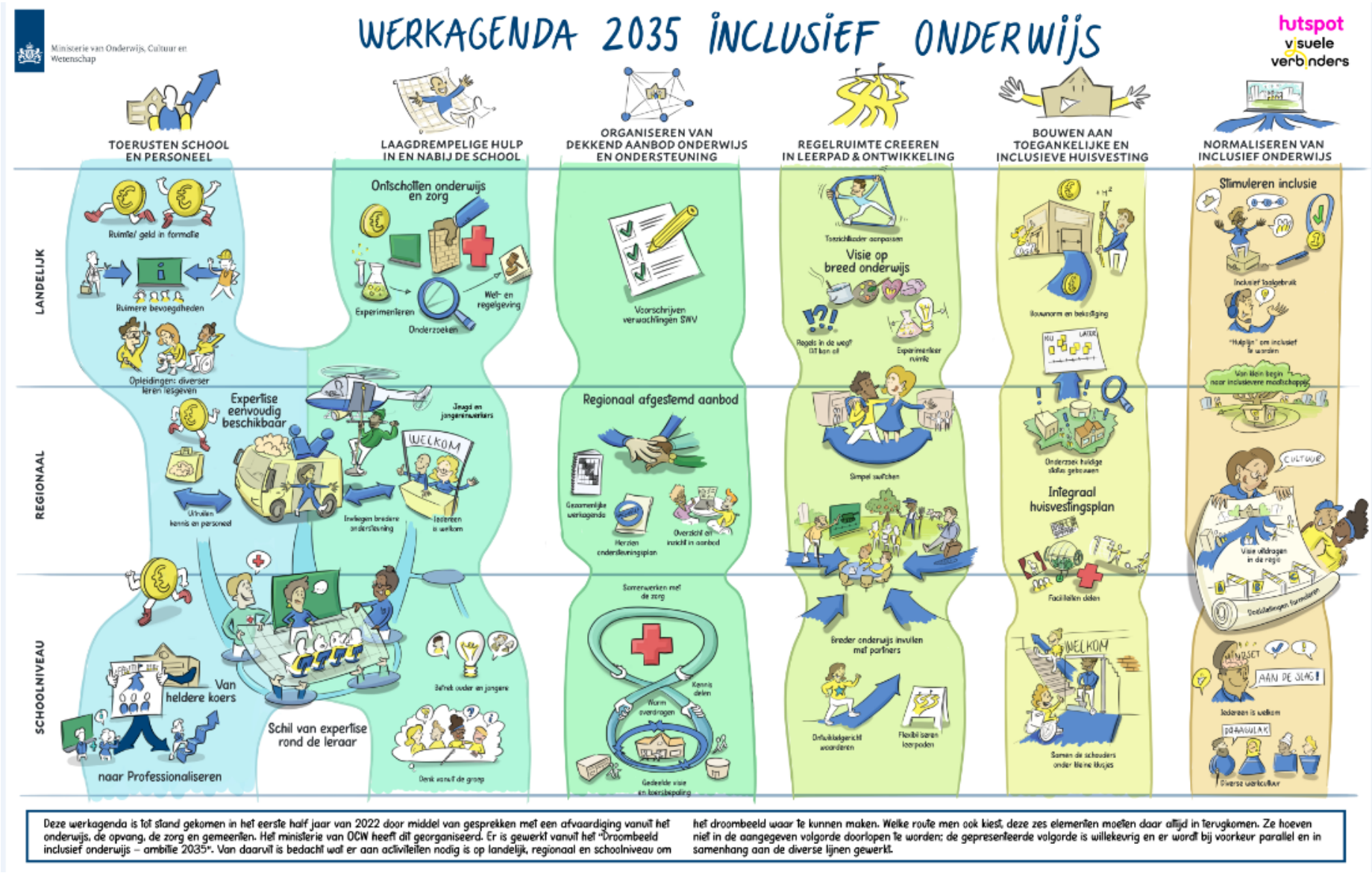
Scholen, leraren en onderwijsondersteuners hebben de tijd en de ruimte en zijn voldoende toegerust om les te geven aan een diverse groep. Tijdens hun opleiding en op de werkplek hebben ze geleerd hoe ze dat kunnen doen en tijdens hun carrière ontwikkelen ze zich daar verder in via inductie en voortgezette professionalisering.

Scholen staan niet alleen voor de ontwikkeling van jongeren. De doorgaande ontwikkeling van jongeren is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van velen, waaronder - afhankelijk van de situatie van het kind - ouders/verzorgers, gespecialiseerde voorzieningen, zorg, jeugdzorg, kinderopvang, gemeenten, partners in de wijk en het bedrijfsleven in de regio. De kracht zit hem in een goed netwerk. Goed samenwerken en samen de verantwoordelijkheid pakken is essentieel. Zowel binnen de school als in het netwerk van partners om de school heen.

Extra hulp en ondersteuning krijgen is normaal. Iedereen heeft wel eens extra hulp en ondersteuning nodig. Ondersteuning en expertise - zowel voor de jongere als voor de leraar en het ondersteunend personeel - is nabij en beschikbaar. Waar nodig, is die hulp, expertise en ondersteuning beschikbaar in de klas, de school, het schoolteam of in hetzelfde gebouw. En anders is hulp en ondersteuning vanuit de regio eenvoudig op te roepen en snel in te zetten. De kennis die is opgebouwd in het gespecialiseerd onderwijs komt breder beschikbaar.

Inclusief onderwijs staat in verbinding met de maatschappij en draagt bij aan het normaliseren van een inclusieve maatschappij. Andersom draagt een inclusieve maatschappij ook bij aan een het inclusief maken van het onderwijs.

9. Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035

Deze werkagenda is tot stand gekomen in het eerste half jaar van 2022 door middel van gesprekken met een afvaardiging vanuit het onderwijs, de opvang, de zorg en gemeenten. Het ministerie van OCW heeft dit georganiseerd. Er is gewerkt vanuit het "Droombeeld inclusief onderwijs – ambitie 2035". Van daaruit is bedacht wat er aan activiteiten nodig is op landelijk, regionaal en schoolniveau om het droombeeld waar te kunnen maken. Welke route men ook kiest, deze zes elementen moeten daar altijd in terugkomen. Ze hoeven niet in de aangegeven volgorde doorlopen te worden; de gepresenteerde volgorde is willekeurig en er wordt bij voorkeur parallel en in samenhang aan de diverse lijnen gewerkt.

De werkagenda is opgesteld in 6 actielijnen. Deze onderwerpen dekken de breedte van de benodigde verandering naar inclusief onderwijs. Welke route men ook kiest, deze zes elementen moeten daar altijd in terugkomen. Ze hoeven niet in de aangegeven volgorde doorlopen te worden; de gepresenteerde volgorde is willekeurig en er wordt bij voorkeur parallel en in samenhang aan de diverse lijnen gewerkt.

Ontwikkellijnen werkagenda:
1. Toerusten van school en personeel
2. Laagdrempelige hulp in en nabij de school
3. Organiseren van een dekkend aanbod van (inclusief) onderwijs en ondersteuning
4. Regelruimte creëren in leerpad en ontwikkeling
5. Bouwen aan een toegankelijke en inclusieve huisvesting
6. Normaliseren van inclusief onderwijs

De zes actielijnen brengen ook de maatregelen en acties op de drie niveaus – landelijk, regionaal/lokaal en schoolniveau – bij elkaar. Op die drie niveaus wordt invulling gegeven aan de realisatie van die zes lijnen. De maatregelen en acties zijn uitgewerkt in de werkagenda.

Op landelijk niveau gaat het vooral om voorwaarden scheppen en ruimte bieden en over het goed faciliteren en ondersteunen van de ontwikkeling naar inclusief onderwijs. De Rijksoverheid organiseert de voorwaarden voor inclusief onderwijs zonder voor te schrijven hoe gemeenten, samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, schoolleiders, lerarenopleidingen, hun medewerkers en netwerkpartners dit moeten inrichten. Speerpunten voor de Rijksoverheid zijn aanpassing van de wet- en regelgeving, opleidingen, kennisdeling en inclusieve huisvesting. Voor de acties op landelijk niveau is OCW voornamelijk aan zet, als uitvoerder of als degene die het voortouw neemt in de samenwerking met andere landelijke partners. OCW draagt ook zorg voor de verbinding met andere relevante ontwikkelingen binnen OCW en binnen de Rijksoverheid.

Op regionaal en lokaal niveau ligt het accent op regionale afspraken over de invulling van inclusief onderwijs ('Hoe pakken we dit aan?' en 'Waar werken we naartoe?') en op het organiseren van een dekkend aanbod van (inclusief) onderwijs en expertise. Op dit niveau ligt ook de verantwoordelijkheid voor het organiseren van de samenwerking die nodig is voor inclusief onderwijs, tussen regulier en gespecialiseerd onderwijs en tussen onderwijs, (jeugd)zorg en jongerenwerk en tussen de school en de omgeving. In de ondersteuningsplannen, sociale beleidsplannen en de dialoog daarover wordt daar invulling aan gegeven. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van bestaande gremia, zoals de LEA[13] of het OOGO[14]. Hier hebben de besturen van samenwerkingsverbanden het voortouw, in samenwerking met de gemeenten. De samenwerkingsverbanden hebben een rol in het stimuleren van inclusief onderwijs in de regio van het samenwerkingsverband en het maken van concrete afspraken over de realisatie daarover. Gemeenten hebben lokaal een belangrijke rol, vanuit wettelijke taken voor onderwijshuisvesting, leerplicht, en leerlingenvervoer en jeugdzorg en voor de verbinding met de partijen rond het onderwijs (jeugdzorg, zorg, sociaal werk/jongerenwerk, cultuur, sport, bibliotheken).

Op het niveau van de school gaat het erom hoe inclusief onderwijs gerealiseerd wordt binnen de school (o.a. aanpassingen leeromgeving, inzet expertise in en om het team, het veranderproces binnen de school). Hier zijn de schoolbesturen en de schoolleiders aan zet, in samenwerking met het schoolteam, ouders en jongeren. Zij kunnen voortbouwen op wat er op landelijk en regionaal niveau gerealiseerd wordt op het gebied van (experimenteer)ruimte, opleidingen, beschikbaarheid van expertise en samenwerking op regionaal niveau. Ook kunnen zij gebruik maken van de kennis en ervaringen van voorlopers. De acties en maatregelen en het tempo van het bieden van inclusief onderwijs moeten passen bij de situatie in en om de school. Ook de universiteiten en hogescholen, in het bijzonder hun lerarenopleidingen, denken en doen mee bij het realiseren van doorlopende ontwikkelmogelijkheden voor leraren.[15] In (regionale) allianties bundelen zij hun krachten.

[13] Lokale Educatieve Agenda

[14] Op Overeenstemming Gericht Overleg

[15] In dit kader is door UNL, VH, PO-Raad, VO-raad, MBO Raad, AOb, FvOv, VVVO, BVMBO, Lerarencollectief een Nationale Groeifondsaanvraag (Professionalisering van Leraren) ingediend.

Daarna volgen er maatregelen en acties op de zes lijnen van de ontwikkeling naar inclusief onderwijs. Per lijn en per maatregel wordt genoemd wat er op landelijk, regionaal en schoolniveau kan en soms moet gebeuren. Daarin zit hier en daar sterke samenhang en soms zelfs overlap, want wat landelijk start moet op de andere niveaus ook een plek vinden en andersom.
Hoe inclusief onderwijs op schoolniveau wordt ingevuld, is aan de schoolbesturen, schoolleiders en schoolteams (in samenspraak met jongeren en hun ouders/verzorgers). Dit hoeft een school niet alleen te doen, ze kunnen hierbij werken vanuit de kaders die in samenwerking met gemeente en het samenwerkingsverband en verschillende maatschappelijke organisaties zijn gemaakt. De maatregelen en acties die op schoolniveau zijn genoemd, zijn waardevolle suggesties die in de bijeenkomsten door de diverse professionals naar voren zijn gebracht en waarvoor breder draagvlak bestaat.

Op sommige maatregelen en acties zijn al stappen gezet. Bij de start van elke maatregel inventariseren de betrokken partijen eerst wat er al gebeurt en hoe daarop kan worden voortgebouwd.

Omwille van de leesbaarheid hanteren wij eenduidige begrippen, waaraan wij een ruimere betekenis toekennen. Dit betekent dat:

- **jongere** ook verwijst naar kind en leerling;
- **ouder(s)** ook verwijst naar verzorger(s) en op schoolniveau naar ouderraad en MR;
- **leraar** ook verwijst naar docent, intern begeleider en zorg coördinator
- **schoolleider** ook verwijst naar schoolleiding, schooldirecteur, rector of opleidingsdirecteur;
- **school** in de eerste plaats verwijst naar vestigingen van een school; maar ook naar de schoolleiding of het team.

9.1. Toerusten school en personeel t.b.v. onderwijs aan diverse groep

Om inclusief onderwijs mogelijk te kunnen maken, moet expertise op het gebied van speciale (onderwijs)zorg beschikbaar zijn. Scholen en personeel moeten goed toegerust worden om onderwijs te kunnen geven aan een diverse groep, waaronder jongeren met een extra ondersteuningsbehoefte. Professionalisering is daarvoor essentieel en er moet ruimte voor gemaakt worden. Dat vraagt om 1) strategisch personeelsbeleid (hiervoor is wetgeving in voorbereiding), 2) een passend professionaliseringsaanbod van de lerarenopleidingen en het inzetten van (regionale) samenwerkingen op het gebied van leraren (o.a. partnerschappen SO&P en Regionale Aanpak Personeelstekort-regio's) daarbij. Daarnaast is het belangrijk dat expertise, hulp en ondersteuning beschikbaar worden gemaakt in de klas, in het schoolteam, op de school, in hetzelfde gebouw of eenvoudig in te schakelen. Onderwijsprofessionals, waaronder leraren, en scholen staan niet alleen in de ontwikkeling van jongeren en scholieren. Daarom is het belangrijk om samen met anderen die daarin een verantwoordelijkheid kunnen hebben. Hoe kun je een palet aan onderwijs – en zorgprofessionals in samenspraak met ouders/verzorgers, gespecialiseerde voorzieningen, zorg, jeugdzorg, kinderopvang, gemeenten, partners in de wijk en het bedrijfsleven in de regio het beste inzetten?

9.1.1. Landelijke maatregelen/acties

Om inclusief onderwijs aan te bieden is andere, aanvullende kennis en kunde nodig. Op landelijk niveau wordt daarom gewerkt aan ruimte voor professionalisering en lerarenopleidingen actualiseren het (post)initiële aanbod om startbekwame leraren beter toe te rusten op lesgeven aan een diverse groep en het zittende corps te ondersteunen in verdere professionalisering. Voor inclusief onderwijs zijn meer leraren nodig in de school, maar ook andere professionals met diverse expertises (orthopedagogen, onderwijsassistenten, etc.). Er wordt onderzocht (en gebruik gemaakt van reeds verricht onderzoek) of verruiming van de bevoegdheden nodig is voor het goed kunnen inzetten van diverse expertises in de school en in de klas.

Ruimte / geld in formatie

Meer medewerkers in de school

Inclusief onderwijs vraagt om meer professionele handen in de school. Dat kunnen onderwijsondersteuners, klassenassistenten of andere hulp zijn dit zal verschillen per school. Hiervoor is ruimte in de formatie nodig en is de oproep gedaan vanuit de bijeenkomsten dat er extra middelen nodig zijn om meer medewerkers in de school te krijgen.

Doel: Er is voldoende ruimte voor scholen voor de inzet van extra professionals.

Maatregel(en):

- In deze kabinetsperiode zijn er geen aanvullende middelen beschikbaar, naast al bestaande initiatieven die worden ondernomen in het kader van bijvoorbeeld het terugdringen van het lerarentekort. OCW bekijkt met de betrokkenen welke mogelijkheden er zijn binnen de huidige financiering.

Actienemer(s):
OCW, PO & VO raad.

Ruimte voor professionalisering

Daarnaast is er professionalisering t.b.v. inclusief onderwijs nodig. Daarvoor moet op landelijk niveau voor de scholen ruimte in opleidingstijd en in budget gecreëerd worden.

Doel: Er is voldoende ruimte om leraren op het gebied van inclusief onderwijs te professionaliseren.

Maatregel(en):
Ruimte voor professionalisering is opgenomen in de werkagenda Onderwijsakkoord 'Samen voor het beste onderwijs'[16] en wordt in verband met de relatie met de andere maatregelen voor terugdringen lerarentekort daar opgepakt. OCW zorgt voor onderlinge afstemming tussen beide werkagenda's.

Actienemer(s):
Partners werkagenda Onderwijsakkoord (OCW, PO Raad, VO Raad, AOb, FNV O&O, CNV Onderwijs, FvOv en AVS, in samenwerking met landelijke opleidingsoverleggen, Platform VVVO, BVMBO, SPV, Het Lerarencollectief en de sectorraden van het PRO en GO).

Ruimere bevoegdheden

Voor inclusief onderwijs zijn professionals met diverse expertises nodig in de school. Het 'anders organiseren' van het onderwijs biedt ruimte aan die professionals zodat zij hun expertises zo goed mogelijk kunnen inzetten. Het betreft onder andere zorg/hulpverlenende medewerkers die al een rol in de school hebben, maar nu bijvoorbeeld niet kunnen worden ingezet voor onderwijsondersteunende taken, zoals genoemd bij 'diverser leren lesgeven', maar ook voor mensen van buiten.

Doel: Beschikbare expertise wordt zo effectief mogelijk ingezet in de school.

Maatregel(en):

- Onderzoeken hoe anders organiseren van het onderwijs de ruimte kan bieden aan de diverse professionals om hun expertise optimaal te kunnen benutten. En of en hoe bevoegdheden hiervoor moeten worden gewijzigd.

Dit wordt ook opgenomen in relatie tot de andere maatregelen uit de werkagenda 'Samen voor het beste onderwijs'.

---

[16] Het onderwijsakkoord Samen voor het beste onderwijs | Rapport | Rijksoverheid.nl
https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/06/15/bijlage-1-werkagenda

Actienemer(s):
OCW en VWS

Opleidingen: diverser leren lesgeven

Leraren moeten goed voorbereid zijn op het bieden van onderwijs aan alle jongeren, ook aan en jongeren die speciale onderwijszorg en/of extra begeleiding/zorg behoeven. Dat vereist aanvullende kennis, kunde en competenties[17]. Op basis van actuele ontwikkelingen in het werkveld m.b.t. passend en inclusief onderwijs en good practices ontwikkelen lerarenopleidingen zich verder op dit terrein om leraren startbekwaam te maken op het verzorgen van inclusief onderwijs, in samenwerking met andere onderwijs – en zorgprofessionals. Zo worden er bijvoorbeeld leeruitkomsten ontwikkeld voor de specialisatie/minoren. Ook is er reeds bestaand aanbod van trajecten voor specialisten in de school zoals de intern begeleider of gedragsspecialist. Een andere inrichting van de opleiding zou ook kunnen helpen, denk aan een basisdeel en specialisatie (vergelijkbaar met zorgopleidingen) of aan het combineren van opleidingen tot leerkracht en hulpverlening. Hier zijn al voorbeelden van in het land. Post-initieel is goede begeleiding van startende leraren in het lesgeven aan een diverse groep jongeren is essentieel. Kortom: lerarenopleidingen leveren startbekwame leraren af, die zich post-initieel willen en moeten blijven doorontwikkelen gedurende de inductieperiode en daarna[18]. Ten slotte leiden diverse opleidingen ook op tot onderwijs- en zorgprofessionals die ondersteunend kunnen zijn in het verzorgen van inclusief onderwijs.

Doel: De lerarenopleiding (incl. bijscholingsaanbod) actualiseert het aanbod zodat leraren – zowel nieuwe als huidige leraren – voldoende kennis en vaardigheden hebben om onderwijs te geven aan een diverse groep.

Maatregel(en):

- Onderzoek naar de benodigde aanpassingen in de lerarenopleidingen:
    - Een verdiepende uitvraag naar wat leraren binnen het primair onderwijs (po), voortgezet onderwijs (vo), gespecialiseerd onderwijs (go) en het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) nodig hebben in hun toerusting. En wat ze vanuit de ondersteuning van andere professionals om goed onderwijs te kunnen geven aan jongeren met een ondersteuningsbehoefte (actie verbeteraanpak passend onderwijs) nodig hebben.
    - Voortbouwen op eerdere onderzoeken (zie o.a. NCOJ, 2017, 2021)
- Curricula, bijvoorbeeld de landelijke (generieke) kennisbases van de hbo-lerarenopleidingen, worden waar nodig aangepast en geactualiseerd.
- Verkennen van basisdeel en specialisatie in de hbo-lerarenopleiding.
- Lerend landelijk netwerk opzetten van opleidingen/opleiders/acties op terrein van passend/inclusief onderwijs.
- Herziening bekwaamheidseisen door de beroepsgroep van leraren.
- Bekostiging ontschotten, zodat een dubbele opleiding niet voor dubbele kosten zorgt.
- Actief werven op een meer diverse/heterogene instroom.[19]

We sluiten aan bij de initiatieven van de lerarenopleidingen die op deze punten al lopen.[20]

17 Pedagogische, vakinhoudelijke, didactische, organisatorische en interpersoonlijke competenties

18 In dit kader is een Nationale Groeifondsaanvraag Professionalisering van Leraren ingediend.

19 Binnen het bestuursakkoord Flexibilisering Lerarenopleidingen zijn lerarenopleidingen (van VH en UNL) op diverse wijze aan het flexibiliseren t.b.v. het vergroten van de instroom in de opleidingen.

20 Bijv. de opdracht van het landelijk directeurenoverleg van de educatieve faculteiten (ADEF) en eerder het landelijk overleg lerarenopleiding basisonderwijs (LOBO) voor een inventarisatie onder de lero's: op welke manier is er al aandacht/ruimte binnen het curriculum (initieel) voor passend/inclusief onderwijs?

Actienemer(s):
OCW, opleiders, (vertegenwoordiging van de) leraren, LOBO, ADEF en Platform naar inclusiever onderwijs.

9.1.2. Regionale maatregelen/ acties

Op regionaal niveau wordt gewerkt aan het in beeld brengen van de beschikbare expertise in de regio en het eenvoudig beschikbaar stellen van die expertise binnen de regio en de school. Ook wordt gewerkt aan het benutten van de regionale context en visie op inclusief onderwijs in de lerarenopleiding, zodat toekomstige leraren worden voorbereid op de specifieke vraagstukken die er in de regio leven.

Diverser leren lesgeven: Regionale context binnen lerarenopleidingen

De lerarenopleidingen zijn waar nodig al bezig met het actualiseren van opleidingen om leraren beter voor te bereiden op inclusief onderwijs (zie 9.1.1). Soms kan het wenselijk zijn om de regionale context en visie op inclusief onderwijs te betrekken in de opleidingen in de regio. Daarbij wordt aangesloten bij de regionale allianties[21] van lerarenopleidingen en andere ontwikkelingen in kader van het werkplan 'Samen voor het beste onderwijs'. Zo worden toekomstige leraren voorbereid binnen de eigen regionale inclusieve context waar ze naar verwachting ook zullen gaan werken na de opleiding. Momenteel worden extra kwalificaties van specialisatie/minor op hoofdlijnen beschreven, daarbij is ruimte om plaatselijke of regionale accenten bij aan te brengen.

Doel: De leraar wordt binnen de lerarenopleiding goed voorbereid op (inclusief) lesgeven binnen de regio op het niveau van startbekwaam.

Maatregel(en):

- Voer als regio het gesprek met lerarenopleidingen om de eigen visie/context een plek te geven in de opleiding.[22]
- Breng in beeld welke scholen voorop lopen met inclusief onderwijs i.h.k.v. stageplekken.

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden (of de vertegenwoordiging: Netwerk LPO en sectorraad SMV VO) i.s.m. hogescholen, universitaire lerarenopleidingen (verenigd in allianties van (regionale) lerarenopleidingen).

Expertise eenvoudig beschikbaar: Uitruilen kennis en personeel

Expertise op het gebied van speciale onderwijszorg moet beschikbaar zijn voor het regulier onderwijs. Aan de scholen worden verschillende vormen van expertise beschikbaar gesteld, bijvoorbeeld vanuit het gespecialiseerd onderwijs en/of vanuit het samenwerkingsverband en welzijn/ jeugdgezondheidszorg/ (jeugd)zorg. Het kan gaan om mensen met bepaalde kennis en/of kunde, maar ook over het beschikbaar stellen van data of onderzoek of over passende interventies. Er moeten afspraken worden gemaakt over hoe de expertise ingezet kan worden. Het moet makkelijker worden gemaakt om medewerkers van externe organisaties tijdelijk in te zetten in de school en andersom. Deze medewerkers kunnen de leraren tijdelijk ondersteunen en worden daarmee onderdeel van de schil van ondersteuning om de leraar heen. Kennis en expertise van het gespecialiseerd onderwijs wordt goed en efficiënt ingezet. Voor het goed inzetten van die expertise is het nodig dat het gespecialiseerd onderwijs een plan maakt hoe zij zich gaan ontwikkelen op weg naar inclusief onderwijs.

Doel: Onderwijspersoneel wordt ondersteund doordat expertise eenvoudig beschikbaar is binnen de regio voor o.a. het uitruilen van kennis en personeel.

Maatregel(en):

[21] https://www.verenigdehogescholen.nl/allianties_lerarenopleidingen
[22] Dit kan ook met de allianties van lerarenopleidingen en zal mogelijk in de toekomst plaatsvinden in de in te richten RATO conform ambitie uit het werkplan 'Samen voor het beste onderwijs'. Hierbij zijn ook de rap-samenwerkingsverbanden de partnerschappen Samen opleiden en professionaliseren (SO&P) aangesloten. Binnen SO&P is al een visie op leren ontwikkeld.

- Onderzoek welke data, kennis en kunde gewenst is binnen de regio en wie die beschikbaar kan stellen. Deelnemers kunnen uit de hulpverlening, maar ook van andere scholen en gespecialiseerd onderwijs en uit het bredere welzijnsdomein komen.
- Leg binnen de regio vast wie en/of wat deel uitmaakt van de beschikbare expertise, wie de expertise levert, welke kennis zij hebben en hoe hulp te vragen en ontsluit deze informatie.
- Stimuleer het onderwijsteam in scholen om gebruik te maken van de beschikbare expertise. Bespreek bijvoorbeeld regelmatig bij interne overleggen hoe expertise kan worden ingezet.

Actienemer(s):
Opleiders, samenwerkingsverbanden en schoolbesturen, i.s.m. gemeenten, expertisecentra, jeugdzorg en jongerenwerk, schoolteams, Steunpunt Passend Onderwijs, Platform naar inclusiever onderwijs, jeugdgezondheidszorg en gespecialiseerd onderwijs.

9.1.3. Suggesties op schoolniveau

Het geven van inclusief onderwijs doet de leraar niet alleen. Daarom is het op schoolniveau van belang dat er een schil van expertise rond de leraar wordt georganiseerd. Daarnaast is het van belang dat er een plan wordt gemaakt hoe de professionalisering binnen de school wordt aangepakt: wie moet wat kunnen? Er worden suggesties gedaan hoe deze onderwerpen kunnen worden opgepakt.

Van heldere koers naar professionaliseren

Iedere medewerker heeft een rol in het vormgeven van onderwijs voor een diverse groep. Als scholen meer inzetten op inclusief onderwijs, is professionalisering van zittende en startende leraren, onderwijsassistenten, intern begeleiders of ander (onderwijs)personeel van belang. Plus een beeld van wie 'wat' moet kunnen en kennen. Niet iedereen in het team hoeft hetzelfde te doen, daar kan in gevarieerd worden. Voor professionaliseren is ruimte en tijd voor nodig, benut hiervoor de ruimte die er al is in de CAO. Denk bij professionalisering aan: inwerken, mentorschap, scholing, kennisdeling en kennisborging. Maak gebruik van landelijke kenniscentra zoals NCJ, NJI of Kenniscentrum KJP.

Doel: Schoolmedewerkers zijn voldoende toegerust om inclusief onderwijs aan te bieden.

Suggesties voor scholen:
- Ontwikkel een inwerkprogramma voor startende leraren.
- Ontwikkel een buddysysteem waarbij nieuwe leraren gekoppeld worden aan een leraar met meer ervaring in inclusief/divers lesgeven.
- Maak afspraken over wie op welk vlak, vanuit het team, gaat professionaliseren.
- Maak waar mogelijk afspraken met regionale lerarenopleidingen over het nascholingsaanbod.
- Laat leraren ook stage lopen bij scholen die voorop lopen in het bieden van inclusief onderwijs.
- Sluit aan bij regionale of landelijke kennisdelingsbijeenkomsten.
- Zorg voor ruimte en tijd: denk aan scholingsdagen.

Suggestie voor actienemer(s):
Schoolbesturen, schoolleiders, leraren en onderwijspersoneel.

Schil van expertise rond de leraar

Het geven van inclusief onderwijs doet de leraar niet alleen. Hulp wordt bij voorkeur dichtbij georganiseerd en om hulp vragen is normaal. Een schil van expertise (zoals andere leraren, psychologen, gedragstherapeuten, ouders, pedagogen of jeugd & gezinsprofessionals en/of verpleegkundigen) ondersteunt de leraar zodat deze vooral kan focussen op het lesgeven. De extra ondersteuning kan dan tijdelijk (zelfs voor heel even of een paar uur) of langer vanuit de flexibele schil naar de school of het klaslokaal gehaald worden.

Doel: De leraar wordt ondersteund in het aanbieden van inclusief onderwijs.

Suggesties voor scholen:
- Bepaal wat er nodig is binnen de school (op groepsniveau); wat is er 'vast' nodig en wat meer 'flexibel'.
- Bepaal wat er al in huis is aan expertise, én wat en hoeveel er nog meer nodig is. Bepaal hierbij welke financiële ruimte aanwezig is binnen de budgetten van school en het samenwerkingsverband.
- Haal de benodigde expertise in huis en maak hier afspraken over voor de 'expertiseschil'. Haal dit van buiten, uit het samenwerkingsverband, uit de expertisepool van de regio, omringende scholen of haal er schooleigen medewerkers bij.

Suggestie voor actienemer(s):
Schoolbesturen, schoolleiders, i.s.m. met leraren, samenwerkingsverbanden, jeugdzorg en jongerenwerk, het gespecialiseerd onderwijs, expertisecentra en gemeenten.

9.2. Laagdrempelige hulp in en nabij de school

Iedereen heeft wel eens extra hulp en ondersteuning nodig tijdens zijn of haar onderwijs schoolloopbaan. Om deze hulp en ondersteuning makkelijk beschikbaar te maken, zijn afspraken nodig over de inzet en uitwisseling van expertise en moet er ruimte worden gemaakt voor die samenwerking. Waar mogelijk wordt die hulp en ondersteuning ingezet op groepen van jongeren. Jongeren en hun ouders/verzorgers weten goed welke hulp en ondersteuning nodig is; zij hebben een belangrijke stem bij de invulling daarvan.

9.2.1. Landelijke maatregelen/acties

Goede samenwerking tussen onderwijs en zorg en tussen gespecialiseerd en regulier onderwijs is nodig voor het kunnen aanbieden van laagdrempelige hulp en ondersteuning.
Op landelijk niveau wordt gewerkt aan het eenvoudiger maken van de samenwerking tussen onderwijs en zorg, er wordt daarbij onder meer gebruik gemaakt van experimenteerruimte, vooruitlopend op aanpassing van wet- en regelgeving.

Ontschotten onderwijs en zorg

Inclusief onderwijs vraagt om een hele nauwe samenwerking tussen het onderwijs en zorg in de regio en binnen de school. Hier is een wetswijziging voor nodig. In de tussentijd kunnen scholen gebruik maken van de experimenteerruimte.

Doel: Ruimte in regels creëren middels experimenten.

Maatregel(en):
- Onderzoek wat nu in de weg zit aan wet- en regelgeving. Doe dit bij scholen die nu al voorop lopen met inclusief onderwijs.
- Geef invulling aan experimenteerregelingen.
- Koppel onderzoek aan de experimenten.
- Pas wet- en regelgeving aan.
- Zorg voor kennisdeling over samenwerking zorg en onderwijs (gebruik maken van praktijkervaring).

Vanuit de werkagenda onderwijs-zorg wordt verder invulling gegeven aan de maatregelen.
Vanuit Met andere ogen (MAO) wordt ingezet op kennisopbouw en kennisdeling.

Actienemer(s):
OCW, VWS, PO & VO raad en partners werkagenda onderwijs-zorg.

9.2.2. Regionale maatregelen/acties

Op regionaal niveau wordt de samenwerking onderwijs en zorg en de inzet van beschikbare expertise in de regio verder uitgewerkt en ingevuld. Ook wordt gekeken hoe jeugdzorg en jongerenwerk in of vlakbij de school georganiseerd kunnen worden. Daarbij kan worden voortgebouwd op de ervaringen die er zijn met de samenwerking tussen onderwijs en zorg.[23]

Samenwerken met jeugdzorg en jeugd- jongerenwerk

De inzet van bijvoorbeeld jeugdgezondheidszorg, jeugdzorg en jeugd- en jongerenwerk op school – het liefst groepsgewijs - is een aanvulling voor de schil van ondersteuning van de leraar en voor de bredere invulling van het onderwijs. Jeugdhulp in de school draagt bij aan de juiste kennis om een jongere te helpen ten aanzien van gedrag. Daarbij kunnen jongeren en leraren ook voor deze steun terecht op school en hoeven ze niet naar een andere locatie. Ook kunnen ouders van deze hulpverleners ondersteuning krijgen. Daarnaast kunnen ook jongerenwerkers worden ingezet, en anderen die dicht bij de belevingswereld van de jongeren staan.

Doel: Waar mogelijk wordt jeugdzorg en jongerenwerk binnen de school verzorgd zodat jongeren zoveel mogelijk op school ondersteund worden[24].

Maatregel(en):

- Organiseer een (regionale) samenwerking tussen onderwijs en zorg.
- De diversiteit aan budgetten moet geen belemmering vormen voor het bieden van de juiste hulp en ondersteuning van jongeren; budgetten van de jeugdzorg moeten in de school besteed kunnen worden.
- Gemeenten en samenwerkingsverband maken afspraken over de inzet van (preventieve) jeugdhulp in de school en de wijze van financieren. Waar nodig maken ze ook afspraken over inzet van zorg vanuit de Wet Langdurige Zorg (WLZ) en de Zorgverzekeringswet met zorgkantoren/verzekeraars.

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden, schoolbesturen en gemeenten, i.s.m. intern begeleiders, jeugdzorg, jongerenwerk en jeugdgezondheidszorg.

Expertise eenvoudig beschikbaar: Invliegen bredere ondersteuning

Deze maatregel hangt samen met de maatregelen rond beschikbaar stellen van expertise ten behoeve van het toerusten van school en personeel en overlapt daarmee (zie 9.1). Hulp en ondersteuning die beschikbaar is voor de leraren, is ook beschikbaar voor de jongeren. De hulp en ondersteuning moet dichtbij georganiseerd worden. Als dat niet kan binnen de school, dan moet het makkelijk worden gemaakt om medewerkers van gespecialiseerd onderwijs, jeugdzorg, jongerenwerk of andere disciplines in te vliegen, als dat voor de ondersteuning van de jongeren nodig is.

Doel: Jongeren worden optimaal ondersteund doordat er expertise eenvoudig beschikbaar is binnen de regio voor o.a. het invliegen van tijdelijke ondersteuning in de school.

Maatregel(en):

- Leg binnen de regio vast wie en/of wat deel uitmaakt van de beschikbare expertise, wie de expertise levert, welke kennis zij hebben en hoe hulp te vragen en ontsluit deze informatie.
- Maak afspraken met de diverse partners hoe die expertise flexibel kan worden ingezet en nabij georganiseerd kan worden (in de school of gemakkelijk in te vliegen).

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden en schoolbesturen, gespecialiseerd onderwijs, i.s.m. gemeenten,

[23] Zie Home | Met Andere Ogen (aanpakmetandereogen.nl)

[24] Het advies is om bij de inzet van hulp en ondersteuning zoveel mogelijk te denken in groepsgerichte oplossingen, zodat jongeren zoveel mogelijk bij elkaar in de groep zitten en meerdere jongeren baat hebben bij die hulp en ondersteuning.

expertisecentra, jeugdzorg en jongerenwerk, schoolteams, Steunpunt Passend Onderwijs, Platform naar inclusiever onderwijs, jeugdgezondheidszorg.

9.2.3. Suggesties op schoolniveau

Op schoolniveau is het advies om bij de inzet van hulp en ondersteuning zoveel mogelijk te denken aan groepsgerichte oplossingen, zodat jongeren zoveel mogelijk bij elkaar in de groep zitten en meerdere jongeren baat hebben bij die hulp en ondersteuning. Het is van belang om ouders/verzorgers en jongeren goed te betrekken bij op het opzetten van die hulp en ondersteuning. Daarvoor worden suggesties gedaan.

Betrek ouder en jongere

Het is essentieel om bij het overleg rondom benodigde ondersteuning ook de ouder(s)/verzorger(s) en de jongere, natuurlijk ook de betrokken raden zoals de ouderraad, MR en de jongerenraad, te betrekken. Naast de leraar weet het kind net als diens ouder(s)/verzorger(s) goed wat het nodig heeft en kan het goed mee praten over hoe die ondersteuning vormgegeven kan worden. In het kader van hoorrecht wordt de school in ieder geval vanaf 2024 verplicht om de input van de jongere te vragen bij het opstellen, bijstellen en evalueren van het OPP. De school is het daarnaast verplicht om terug te koppelen aan de jongere hoe diens input is meegenomen bij het bepalen van de extra ondersteuning.

Doel: De jongere en ouder(s) zijn betrokken bij keuzes m.b.t. ondersteuning.

Suggesties voor scholen:

- Richt een gesprekkencyclus in (bijvoorbeeld rond formele beslismomenten) met jongere en ouder(s) specifiek over de benodigde ondersteuning en hoe de school die – met behulp van buitenaf waar nodig – aan kan bieden.
- Evalueer geregeld de bedachte oplossingen voor de ondersteuning.
- Wijs één contactpersoon aan vanuit school.

Suggestie voor actienemer(s):
Schoolleider, schoolbestuur, het team, leraren, intern begeleiders, ouderraad, MR, samenwerkingsverband, jeugdzorg en jongerenwerk, jongere en ouder(s).

Denk vanuit de groep: Groepsgerichte oplossingen

Net zoals dat de ondersteuning niet door één persoon, de leraar, aangeboden hoeft te worden, hoeft de ondersteuning die nodig is niet individueel te worden aangeboden. Soms zijn er uiteraard wel aanpassingen nodig voor het individu, doe dit waar nodig, zoals ook al wettelijk vastgelegd, en laat de groepsgerichte benadering uiteraard niet ten koste gaan van individuele aandacht. Budget, expertise en ondersteuning kan op schoolniveau worden ingezet. Bedenk waar mogelijk een oplossing die voor de groep jongeren goed kan werken; het gaat om het functioneren als individuen binnen een groep. Dit draagt bij aan flexibiliteit om hulp in te zetten wanneer dat nodig is en daarmee aan inclusiviteit. Een diverse groep jongeren kan ook goed van elkaar leren. Creëer daarbij ruimte voor jongeren om meer zelfredzaam te worden binnen de groep.

Doel: Ondersteuning wordt waar mogelijk groepsgewijs aangeboden.

Suggesties voor scholen:

- Bedenk welke oplossingen en bijpassende ondersteuning de groep verder helpen.
- Bepaal budget op schoolniveau.
- Biedt ondersteuning aan daar waar de behoefte is; individu, een aantal en jongeren of een hele groep.
- Laat jongeren elkaar helpen en zo samen leren.
- Bedenk hoe bewust ruimte aan jongeren gegeven kan worden voor zelfredzaamheid.

Suggestie voor actienemer(s):
Schoolbesturen, schoolleiders, jeugdzorg en leraren.

9.3. Organiseren van dekkend aanbod onderwijs en ondersteuning

Scholen (zowel regulier als gespecialiseerd) werken samen met gemeenten, jeugd- en zorginstanties om te zorgen voor een dekkend aanbod van onderwijs, zorg en ondersteuning. De samenwerkingsverbanden hebben hierin, samen met de gemeenten, een belangrijke rol.
Er worden afspraken gemaakt over een goede verdeling van het aanbod en flexibiliteit in het aanbod afgezet tegen de leerlingpopulatie. Het moet voor jongeren mogelijk zijn om, als dat nodig is, tijdelijk of voor langere tijd te switchen naar een speciale onderwijsvoorziening of zorg.

9.3.1. Landelijke maatregelen/acties

De samenwerkingsverbanden krijgen een rol in het tot stand brengen van inclusief onderwijs, o.a. in het stimuleren van inclusief onderwijs, de samenwerking tussen onderwijs en zorg en het dekkend aanbod. Op landelijk niveau wordt gewerkt aan een heldere opdracht voor de samenwerkingsverbanden.

Voorschrijven verwachting samenwerkingsverbanden

Samenwerkingsverbanden hebben een heldere opdrachtomschrijving m.b.t. inclusief onderwijs nodig. De taken die de samenwerkingsverbanden op zich nemen lopen nu erg uiteen. Voor de scholen die met verschillende samenwerkingsverbanden te maken hebben is uniformiteit zeer wenselijk. Het is daarom belangrijk om te bepalen welke taken in een taakbeschrijving van een samenwerkingsverband moeten worden opgenomen. Zij zijn een belangrijke actor om inclusief onderwijs mogelijk te maken. Zeker als vanuit de regio gekomen moet worden tot een dekkend en afgestemd aanbod van onderwijs en ondersteuning.

Doel: Helderheid over de rol/opdracht van de samenwerkingsverbanden met betrekking tot inclusief onderwijs.

Maatregel(en):

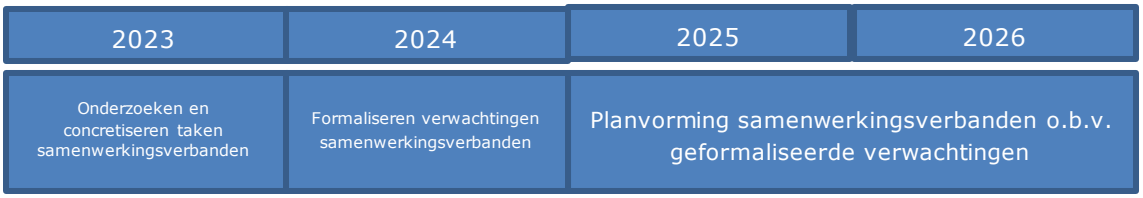
- Onderzoeken welke rol de samenwerkingsverbanden in kunnen nemen bij het stimuleren van inclusief onderwijs.
- Bepalen waar taken/rollen liggen voor de samenwerkingsverbanden en hoe zich dat verhoudt tot de taken/rollen van de schoolbesturen.
- Zorg voor duidelijke afbakening met rollen diverse Inspecties.
- Zo nodig worden deze taken/rollen verankerd in het programma van eisen dan wel de formele taakomschrijving van samenwerkingsverbanden.
- Bepalen welke ondersteuning en welk instrumentarium nodig is om deze rol/taken te realiseren (bijvoorbeeld instrumentarium t.b.v. samenwerking met jeugdzorgregio's).
- Afspraken rondom monitoring samenwerkingsverbanden.

Actienemer(s):
OCW, in samenwerking met samenwerkingsverbanden (Netwerk LPO en Sectorraad samenwerkingsverbanden VO) en de PO- en VO-raad.

Tijdpad

- 2023: Onderzoeken en uitwerken/concretiseren taken. Hierbij valt te denken aan: Hoe vullen samenwerkingsverbanden van voorlopers hun rol in? Wat verwachten we van samenwerkingsverbanden? Hoe leggen we die verantwoordelijkheden vast?
- 2024: Formaliseren van verwachtingen en hoe dit gefaciliteerd kan/zal worden.
- 2024 – uiterlijk 2026: planvorming van samenwerkingsverbanden aangepast o.b.v. geformaliseerde verwachtingen.

NB Initiatieven hoeven hier niet op te wachten, voer het gesprek over wat er al kan en pas daar de plannen op aan.

9.3.2. Regionale maatregelen/acties

Een voorwaarde bij het vormgeven van inclusief onderwijs is een regionaal afgestemd aanbod van onderwijs en ondersteuning/zorg. De samenwerkingsverbanden zorgen met de relevante partners in en om de school voor een dekkend aanbod voor inclusief onderwijs en ondersteuning. Zij leggen dat vast in het ondersteuningsplan.

Regionaal afgestemd aanbod op onderwijs & zorg

Een voorwaarde bij het vormgeven van inclusief onderwijs is een regionaal afgestemd aanbod van onderwijs en ondersteuning/zorg. Dit vraagt iets van de betrokken organisaties binnen de regio. Samenwerkingsverbanden zijn nu al verantwoordelijk voor een dekkend aanbod aan onderwijs dus het ligt in het verlengde dat ze een rol in een regionaal afgestemd aanbod te hebben. Hiervoor is het noodzakelijk om in kaart te brengen welk aanbod er al is, hoe dat op elkaar af te stemmen is en welke ondersteuning er nog mist en wel wenselijk is om te hebben binnen de regio. Daarbij wordt gekeken naar de hele populatie jongeren in de regio. Het kader hierbij is dat het aanbod 'nabij' geboden wordt. Dat is voor primair onderwijs dichterbij dan voor voortgezet onderwijs.

Doel: Er is een regionaal afgestemd aanbod van onderwijs en ondersteuning en jongeren krijgen daarbij nabij onderwijs.

Maatregel(en):

- Breng het bestaande aanbod van onderwijs en ondersteuning/zorg binnen de regio in kaart.
- Stem het aanbod van onderwijs en ondersteuning/zorg binnen de regio op elkaar af, maak hierover (prestatie)afspraken met gemeenten (mede in relatie tot geschikte, nabije huisvesting).
- Breng in kaart wat er nog mist in het bestaande aanbod.
- Maak concrete afspraken met elkaar over hoe invulling wordt gegeven aan inclusief onderwijs en een dekkend inclusief aanbod.
- Leg het overzicht van afgestemd regionaal aanbod vast in het ondersteuningsplan en beschrijf waar nog aan gewerkt moet worden. Breng hierbij in kaart hoe het samenwerkingsverband eventuele gaten ondervangt als die zich voordoen.
- Houdt in het ondersteuningsplan rekening met inclusief taalgebruik.
- De Inspectie van het Onderwijs houdt toezicht op het ondersteuningsplan.
- Samenwerkingsverbanden ontsluiten data over hoe zij het doen in het kader van monitoring.
- Communicatie over het aanbod is voor scholen, ouders/verzorgers en jongeren helder.

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, jeugdgezondheidszorg, jeugdzorg en jongerenwerk en gemeenten.

9.3.3. Suggesties op schoolniveau

Op schoolniveau is het van belang dat de medewerkers scherp hebben wat inclusief onderwijs voor hen betekent en hoe zij inclusief onderwijs bieden binnen de eigen school. Daarnaast helpt een warme overdracht bij het goed regelen van de benodigde ondersteuning. Voor beide onderwerpen worden suggesties gedaan.

Gedeelde visie en koersbepaling

Bespreek wat er binnen de school gedaan kan worden om inclusiever te worden. Bepaal samen hoe hier naartoe gewerkt wordt en welke samenwerking daarvoor nodig is binnen de gemeente zoals bijvoorbeeld met de zorg of kinderopvang of sport. Werk er met het hele team aan om zo ook eigenaarschap te voelen. Betrek hierbij ook de ouders/verzorger(s) (de MR) en de jongeren(raad). Doe dit in samenwerking met het gespecialiseerd onderwijs, zorg, jeugdhulp en de gemeente.

Doel: Medewerkers hebben scherp wat inclusief onderwijs voor hen betekent en hoe zij bijdragen aan het bieden van inclusief onderwijs.

Suggesties voor scholen:

- Bepaal met het team en andere betrokkenen een schooleigen koers m.b.t. inclusief onderwijs.
- Leg deze koers vast in een visiedocument en kom tot heldere en concrete doelstellingen.
- Bepaal wat randvoorwaardelijk is om de doelstellingen te behalen.
- Medewerkers vertalen de visie door naar de werkvloer.
- Schoolbestuur en schoolleiders dragen de koers op bestuursniveau uit sturen op het behalen van de doelstellingen.
- De visie/koers kan ook deel uit maken van de wervingsprocedure voor nieuwe medewerkers en van de inwerkperiode.
- Bespreek de visie/koers regelmatig, bijvoorbeeld op studiedagen, zodat deze ook doorleefd blijft.

Suggesties voor actienemer(s):
Schoolbesturen en schoolleiders i.s.m. gemeente, de leraren, jongeren en ouder(s)

Warm overdragen

Een warme overdracht helpt bij het goed regelen van de benodigde ondersteuning. Het gaat om de overdracht tussen leerjaren, tussen verschillende school(soorten), bijvoorbeeld van kinderopvang/BSO naar het basisonderwijs of van po naar vo of bij de uitwisseling speciaal en regulier. Het is noodzakelijk om helder te hebben wat per jongere de ondersteuningsbehoefte is. Betrek hierbij ook de ouder(s) en de jongere zelf.

Doel: Er is binnen en rond de school een doorlopende lijn m.b.t. ondersteuning.

Suggesties voor scholen

- Bespreek een werkbare manier voor een warme overdracht. Hierbij valt te denken aan een overdrachtsgesprek of het beschikbaar maken van bepaalde documenten.
- Probeer de hulp van de voorgaande school tijdelijk door te zetten op de nieuwe school. Hiermee wordt de kennis overgedragen aan het nieuwe lerarenteam en heeft de jongere een zachte landing.
- Het kan handig zijn om hier een centrale coördinator voor aan te stellen.

Suggesties voor actienemer(s)
Schooleider, leraren, zorgmedewerkers, jongere en ouder(s) en andere relevante externe partners.

9.4. Regelruimte creëren in leerpad en ontwikkeling

Er moet flexibiliteit zijn in het vormgeven van de leeromgeving en de ontwikkeling van jongeren. Een belangrijke voorwaarde daarbij is de toegankelijkheid van (online) leermiddelen. Het moet mogelijk zijn om te versnellen of vertragen, voor jongeren om in dezelfde les te zitten en waar nodig in een ander ruimte of op een andere manier te leren, of te werken aan een ander lesdoel. Daarvoor is experimenteerruimte nodig en dient de ruimte worden te worden gepakt die er nu al is. Daarnaast moet gekeken worden naar een passend toezichtskader. En hoe breder invulling gegeven kan worden aan de ontwikkeling van jongeren; niet alleen op cognitief vlak maar ook op bijvoorbeeld sociaal, sportief en creatief vlak.

9.4.1. Landelijke maatregelen/acties

Er kan al veel meer dan gedacht! Op landelijk niveau wordt gewerkt aan helderheid geven aan scholen en samenwerkingsverbanden over wat er nu al mogelijk is. Verder wordt met het programma School en Omgeving invulling gegeven aan brede ontwikkeling binnen het onderwijs en de visie daarop. Op landelijk niveau wordt daarnaast het beeld van breed onderwijs en hoe dit bijdraagt aan inclusief onderwijs verder ingevuld en uitgedragen. Er zullen wetten en regels moeten worden aangepast om inclusief onderwijs mogelijk te maken. Vooruitlopend daarop wordt de huidige experimenteerruimte uitgebreid. Ten slotte wordt er ook gewerkt aan de wijze van toezicht houden, omdat inclusieve scholen nu te maken hebben met verschillende toezichtkaders.

Toezichtkader aanpassen

Het bieden van inclusief onderwijs is een uitdaging in een onderwijsveld waarbij de normen gericht zijn op prestaties. Daarbij gelden er verschillende toezichtkaders voor regulier en speciaal/gespecialiseerd onderwijs. Om scholen te stimuleren steeds inclusiever te worden is het wenselijk om na te gaan of het toezicht en het bijpassende toezichtkader hierop moeten worden aangepast. Hierbij wordt ook de zorg betrokken.

Doel: Er is passend toezicht bij inclusief onderwijs.

Maatregel(en):

- Onderzoeken bij de experimenten 'samenwerking regulier/speciaal' en bij experiment Onderwijszorgarrangementen of het huidige toezichtkader toereikend is.
- Bijstellen onderzoekskaders voor toezicht op inclusief onderwijs.
- Bevindingen meenemen in opmaat naar nieuw toezichtkader.

Actienemer(s):
OCW en Inspectie van het Onderwijs

Het toezichtkader en de beleidsregel samenwerking regulier en speciaal
De beleidsregel experimenten samenwerking regulier en speciaal onderwijs maakt het mogelijk om te experimenteren met een vergaande manier van samenwerking tussen het basisonderwijs, speciaal (basis)onderwijs en het voorgezet (speciaal) onderwijs. De komst van deze experimenten leidt niet tot wijzigingen in (het gebruik van) het toezichtkader voor deze scholen. Pas als er wijzigingen in wet- en regelgeving worden doorgevoerd, verandert het toezichtkader. Bij het beoordelen van de onderwijskwaliteit van de samenwerkende scholen wordt het toezichtkader gebruikt wat van toepassing is op de onderwijssoort waar de leerling is ingeschreven. De school wordt als geheel beoordeeld door de Inspectie van het Onderwijs en aangesproken op de kwaliteit van het onderwijs waarvoor de school verantwoordelijk is. Als de leerlingen ingeschreven staan op een reguliere school en daar extra ondersteuning krijgen, wordt beoordeeld of de extra ondersteuning goed geregeld wordt door de school van inschrijving. Bij de evaluatie van passend onderwijs in 2020 is besloten door de Inspectie om bij de experimenten regulier-speciaal twee sectorinspecteurs gezamenlijk het experiment te laten bezoeken. Voorheen kwam de inspecteur voor regulier primair of voortgezet onderwijs op een ander moment kijken dan de inspecteur (V)SO. Daarnaast gaat de inspectie in 2023/2024 een themaonderzoek uitvoeren naar initiatieven voor de samenwerking tussen regulier en speciaal onderwijs. Met dit themaonderzoek wil de inspectie laten zien wat andere scholen kunnen leren van deze initiatieven over het inclusiever maken van het onderwijs. Het rapport wordt eind 2024 gepubliceerd.

Visie op breed onderwijs

Onderwijs is meer dan cognitieve ontwikkeling, het gaat ook over het ontwikkelen op bijvoorbeeld sociaal, emotioneel, sportief en creatief vlak. Het is belangrijk om jongeren binnen schooltijd de mogelijkheid te geven zich ook op deze vlakken te ontwikkelen. Daarnaast zijn er mogelijkheden om dit naschools te stimuleren, waarbij diverse jongeren elkaar ook na school tegenkomen.

Met het programma School en Omgeving wordt invulling gegeven aan de bredere ontwikkeling in de vorm van een buitenschools aanbod, met name voor jongeren met lage sociaal economische status. Hierbij wordt ingezet op een breed aanbod aan activiteiten en ondersteuning op en rondom de school zodat elke jongere zijn talenten en vaardigheden in de volle breedte kan ontwikkelen en benutten. Met een lerende aanpak wordt de komende jaren concreter gemaakt hoe de verrijking van de school en de omgeving kan worden ingevuld en welke randvoorwaarden daarbij moeten worden vervuld.

Doel: Er is een helder beeld over wat breed onderwijs inhoudt en hoe dit bijdraagt aan inclusief onderwijs.

Maatregel(en):

- Verbinding leggen tussen inclusief onderwijs en het programma School en Omgeving, door in ieder geval uit te werken:
    - Hoe inclusieve scholen worden meegenomen in het verrijken van de school en de omgeving;
    - Of inclusief onderwijs andere eisen stelt aan de vormgeving van het aanbod van de verrijkte school en omgeving;
    - Welke aanvullende maatregelen nodig zijn om breed onderwijs te kunnen bieden in en om inclusieve scholen.
- Visie op brede ontwikkeling en een breed aanbod uitwerken en uitdragen zodat deze in relatie tot inclusief onderwijs vertaald kan worden naar regionaal/lokaal en schoolniveau.

Actienemer(s):
OCW

Meer informatie over School en Omgeving is de vinden op de volgende websites:
Kamerbrief over Programma School en Omgeving in het funderend onderwijs | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl
School en Omgeving | Gelijke kansen (gelijke-kansen.nl)

Regels in de weg? Dit kan al!

In de scholen zijn veranderingen nodig in het onderwijs om inclusief onderwijs te kunnen bieden. Veel kan al wel binnen de kaders die er zijn. Diverse scholen bieden ook binnen de huidige kaders al inclusief onderwijs. We maken dat helder zodat scholen weten waar de ruimte zit en ze dat niet allemaal zelf hoeven uit te vinden. We stimuleren dit ook door te inspireren met goede voorbeelden en bieden handreikingen voor scholen. Dit gebeurt via een centraal informatiepunt waar alle informatie beschikbaar is.

Voorbeelden van thema's hierbij zijn: switchen tussen schoolsoorten, toetsing en examinering, mogelijkheden binnen het huidige toezichtkader en de ruimte die er is om maatwerk te bieden.

Doel: Voor scholen – via een drijvende kracht - helder maken wat al kan om inclusief onderwijs mogelijk te maken.

Maatregel(en):

- Periodiek inventariseren welke mogelijkheden scholen vinden.
- Beschrijf wat volgens de huidige kaders wel kan en zorg voor een plek waar die informatie eenvoudig te vinden is.
- Onderzoek welke informatie er nu al via verschillende kanalen beschikbaar is.
- Onderzoek op welke manier beschikbare informatie handig gebundeld kan worden
- Gebruik ook voorbeelden van voorlopende scholen hoe zij zaken aanpakken.
- Goede voorbeelden worden verder verspreid.
- Communicatie over bestaande mogelijkheden voor maatwerk (zoals arrangementen voor extra ondersteuning, OPDC, experimenten regulier-speciaal, experimenten onderwijs-zorg).

Actienemer(s):
OCW, VWS, VNG, PO & VO raad, Platform naar inclusiever onderwijs en Steunpunt Passend Onderwijs.

Tijdpad:
In 2023 wordt verhelderd welke ruimte er nu al is voor inclusief onderwijs. De vorm hiervoor staat nog niet vast en wordt begin 2023 bepaald.

Experimenteerruimte in het onderwijs

Inclusief onderwijs vraagt om flexibilisering van het onderwijs, mogelijkheden om ontwikkeling van jongeren anders te waarderen en mogelijkheden om samenwerking tussen diverse partijen mogelijk te maken. Hier is een wetswijziging voor nodig. In de tussentijd kunnen scholen uit de voeten met experimenteerruimte. De huidige experimenteerregeling samenwerking regulier en speciaal loopt tot en met schooljaar 2023/2024. De nieuwe – verruimde – regeling heeft schooljaar 2024/2025 als ingangsdatum. Ook de experimenteerregeling onderwijszorgarrangementen biedt experimenteerruimte.

Doel: Ruimte in regels creëren middels experimenten.

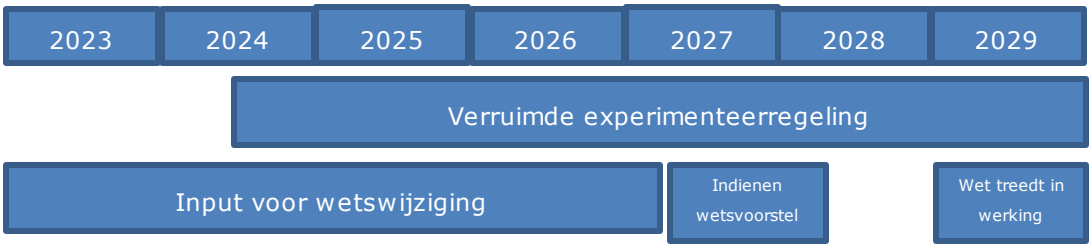
Maatregel(en):

- Onderzoek wat nu in de weg zit aan wet en regelgeving, doe dit bij scholen die nu al voorop lopen met inclusief onderwijs.
- Geef invulling aan experimenteerregelingen.

Actienemer(s):
OCW, PO & VO raad, Steunpunt Passend Onderwijs, Platform naar inclusiever onderwijs

Tijdpad

- Schooljaar 2023/2024: huidige experimenteerregeling loopt nog.
- Vanaf schooljaar 2024/2025: De experimenteerruimte wordt via een nieuwe beleidsregel verruimd.
- 2024 – 2026: In deze jaren wordt input verzameld voor een wetswijziging om meer samenwerking mogelijk te maken.
- Voorjaar 2027: Wetsvoorstel wordt ingediend
- Voorjaar 2029: Inwerkingtreding wetsvoorstel

9.4.2. Regionale maatregelen/acties

Waar op landelijk niveau wordt gewerkt aan hoe breed onderwijs bijdraagt aan inclusief onderwijs worden er op regionaal niveau afspraken gemaakt met partners in en om te school. Ook wordt er gewerkt aan het opbouwen van netwerken. Ten slotte worden er afspraken gemaakt om simpel switchen mogelijk te maken als een jongere bijvoorbeeld even naar een specialistische voorziening moet, en om eventuele belemmeringen daarvoor uit de weg te helpen.

Simpel switchen

Elk kind heeft wel eens (extra) ondersteuning nodig. Het doel is om zoveel mogelijk extra ondersteuning binnen de eigen school(soort) aan te bieden, want uit onderzoek blijkt dat veel schoolwisselingen ongunstig kunnen zijn voor jongeren. Soms is het echter noodzakelijk om te switchen tussen school(soorten), dit kan zowel kortdurend of langdurig zijn. Benut daarbij zoveel mogelijk de bestaande mogelijkheden voor het gedeeltelijk volgen van onderwijs op een andere school. Bij inclusief onderwijs is het door goede samenwerking en afspraken simpel om te switchen.

Doel: Het is mogelijk dat jongeren (simpel) switchen tussen schoolsoorten.

Maatregel(en):
- Maak afspraken binnen het samenwerkingsverband/de regio over waar de aanvraag voor switchen wordt gedaan en hoe het switchen te versimpelen valt.
- Zorg dat de budgetstromen en de inhoudelijke verantwoordelijkheid voor de jongere zo ingericht zijn de simpel switchen niet belemmerd wordt door budgetten.
- Draag zorg voor een warme overdracht. (zie ook warme overdracht, 9.3.3. schoolniveau).

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, gespecialiseerd onderwijs, schoolleiders, leraren, jeugdzorg en jongerenwerk, gemeente, jongere en ouder(s).

Breder onderwijs invullen met partners
Er is samenwerking met diverse partners om breder onderwijs te kunnen bieden. Middels breder onderwijs, wat zich ook richt op de creatieve, praktische en sociale ontwikkeling van jongeren, ontstaat een meer gevarieerd onderwijsaanbod. Zie hierbij ook **Visie op breed onderwijs** (9.4.1.). Schoolbesturen en schoolleiders staan aan de lat om een goed netwerk te bouwen en te onderhouden om de school heen. Benut partners en maak samen het onderwijs rijker. Denk aan partners uit het onderwijs, de buurt en het bedrijfsleven.

Doel: Het onderwijsteam wordt verrijkt met partners van buiten om breder onderwijs aan te kunnen bieden.

Maatregel(en):
- Betrek partners al bij het vormgeven van het onderwijs.
- Ga met partners commitment aan voor de invulling van onderdelen van onderwijs.
- Organiseer activiteiten voor binding met het netwerk.

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, schoolleiders, gemeente, bedrijfsleven en andere relevante partners.

9.4.3. Suggesties op schoolniveau
Op schoolniveau worden er suggesties gedaan over het flexibiliseren van leerpaden, lesprogramma's en leermiddelen. Maar ook over ontwikkelgericht waarderen van de jongere, daarmee bedoelen we de ontwikkeling van een jongere ten opzichte van zichzelf.

Ontwikkelgericht waarderen van jongeren
De ontwikkeling van iedere jongere is uniek. Om inclusief onderwijs te kunnen bieden is de waardering van de ontwikkeling van een jongere ten opzichte van zichzelf van belang. De ontwikkeling van de jongere kan ook op een andere manier gevolgd worden dan middels toetsen. Denk aan andere vormen van toetsing, examinering, leerlingvolgsystemen of flexibiliseer in de momenten.

Doel: De ontwikkeling die de jongere doormaakt wordt gewaardeerd ten opzichte van het eigen niveau.

Suggesties voor scholen:
- Maak het volgen van individuele ontwikkeling van de jongere mogelijk met regelmatige observaties of een leerlingvolgsysteem.
- Laat formatieve resultaten meewegen in de beoordeling van een jongere.
- Zet diverse toetsvormen in en bied meerdere momenten aan.

Suggesties voor actienemer(s)
Schoolleiders, school(besturen) en leraren.

Flexibilisering van leerpaden én lessen

De diversiteit onder jongeren is groot. Om meer tegemoet te kunnen komen aan de diverse ontwikkelbehoefte van jongeren kunnen scholen leerpaden en lessen flexibiliseren. De flexibiliteit zit onder meer in variatie in leervormen, tempo, duur, individueel of samen, op school of in een praktijksituatie. Ook kan de 'klas' waar een jongere in zit variëren. Jongeren hebben mogelijk in verschillende fases van hun leerloopbaan verschillende dingen nodig. Denk aan een opbouw waarbij gewerkt wordt met een stamklas, waar de jongere tijdelijk kan uitstappen naar een trajectklas voor extra begeleiding of extra uitdaging. Flexibilisering betekent niet voor elke kind maatwerk. Er wordt uitgegaan van groepsgerichte oplossingen (maar zoals eerder aangegeven zijn er soms ook aanpassingen voor het individu nodig). De groep kan wel variëren.

Doel: De variatie aan leerpaden en de bijbehorende lessen komen tegemoet aan de diverse ontwikkelbehoefte van jongeren.

Suggesties voor scholen:

- Betrek de jongere bij het vormgeven van zijn/haar leerroute.
- Biedt flexibele opties aan in de school:
    - Bijvoorbeeld door te werken met een stamklas en satelliet- of trajectklassen waar in kleinere groepjes meer specifieke aandacht aan een jongere gegeven kan worden.
    - En/of door te variëren in leervormen.
- Zorg via onderwijsassistenten voor extra ondersteuning voor jongeren die dat nodig hebben.

Suggestie voor actienemer(s):
Schoolbestuur, schoolleider, leraren, jongere en ouder(s).

9.5. Bouwen aan toegankelijke en inclusieve huisvesting

Voor inclusief onderwijs moeten jongeren gebruik kunnen maken van huisvesting die zo toegankelijk mogelijk is voor zoveel mogelijk en jongeren. Gebouwen zijn flexibel ingericht zodat er aanpassingen mogelijk zijn naar behoefte van de jongeren. De school is niet alleen toegankelijk voor jongeren, ouders en leerkrachten met een beperking, maar is ook binnen te gebruiken voor en door alle jongeren. Kansen voor gezamenlijke huisvesting, bijvoorbeeld met kinderopvang of met (jeugd)zorg, moeten waar mogelijk worden gepakt. Scholen maken over deze integrale opgave onderling afspraken met het samenwerkingsverband en de gemeente. Landelijk wordt helder gemaakt waaraan een inclusief schoolgebouw moet voldoen.

9.5.1. Landelijke maatregelen/acties

Het moet duidelijk zijn wat er nodig is voor inclusieve huisvesting. Op landelijk niveau wordt gewerkt aan de bouwnorm voor schoolgebouwen, waarin opgenomen is aan welke eisen een schoolgebouw ten minste moet voldoen om inclusief te zijn of inclusiever te kunnen worden. Om dat te kunnen bepalen is onderzoek nodig naar wat inclusieve schoolgebouwen zijn.

Bouwnorm en bekostiging

Inclusief onderwijs begint al bij het gebruiken van schoolgebouwen die inclusief onderwijs mogelijk maken doordat ze toegankelijk zijn, logisch zijn ingedeeld en waar het onderwijs adaptief is voor een diverse en jongerenpopulatie. De wens is vooral om meer ruimte voor flexibiliteit (en indien nodig meer m2) te geven zodat schoolgebouwen kunnen meebewegen met de jongerenpopulatie en hun behoeftes en om de benodigde partners, zoals zorg/hulpverlening, te kunnen huisvesten. Deze flexibiliteit is ook nodig om waar wenselijk toe te werken naar meer integrale kindcentra waar diverse schoolsoorten, opvang en ondersteuning in één gebouw worden ondergebracht. In de bouwnorm voor schoolgebouwen moet daarvoor opgenomen worden aan welke eisen een schoolgebouw ten minste moet voldoen om toegankelijk te zijn of toegankelijker te kunnen

worden. Om dat te kunnen doen is ook financiering nodig om de gewenste flexibiliteit (en eventueel extra m2) te financieren.

Doel: Er is een bijgestelde bouwnorm met bijbehorende bekostiging in gemeentefonds en materiële instandhoudingsbekostiging van schoolbesturen rondom inclusieve huisvesting. Hierbij wordt de link gelegd met duurzaamheids- en gezondheidsdoelstellingen.

Maatregel(en):
- Inclusie wordt een verplicht onderdeel van het integraal huisvestingsplan.
- Definiëren wat inclusieve schoolgebouwen zijn en dit op termijn doorvertalen naar de bouwnorm.

Vooralsnog zijn in deze kabinetsperiode geen aanvullende middelen beschikbaar. OCW bekijkt met de betrokkenen welke mogelijkheden er zijn binnen de huidige financiering.

Actienemer(s):
OCW, VNG i.s.m. PO-raad en VO-raad.

9.5.2. Regionale maatregelen/acties

Omdat niet elke school hetzelfde hoeft te doen om toegankelijk te worden, wordt er op regionaal niveau gewerkt aan een integraal huisvestingsplan. Daarin komen onderlinge afspraken over de kleinere aanpassingen die op korte termijn gedaan kunnen worden, maar wordt ook nagedacht over toegankelijk nieuw-/verbouw en de verbinding met investeringen in onderhoud, duurzaamheid en ventilatie. Belangrijk is om hierbij breder te kijken dan alleen het onderwijs. Een gebouw kan bijvoorbeeld ook een bredere buurtfunctie hebben.

Integraal huisvestingsplan

Bespreek binnen de regio hoe er zowel op de korte als op de lange termijn toegewerkt wordt naar toegankelijke huisvesting, zodat scholen zich kunnen openstellen voor een diverse groep jongeren en medewerkers. Niet iedere school hoeft daar exact hetzelfde in te doen, maar elke school moet wel toegankelijk zijn. Leg onderlinge afspraken daarover vast in een integraal huisvestingsplan. Probeer waar mogelijk schoolgebouwen onderwijs adaptief te maken, benut hierbij de kansen van nieuwbouw. Het is belangrijk om hierbij twee sporen in te richten en zo te komen tot toegankelijke huisvesting:

1. Kleine aanpassingen die op korte termijn gedaan kunnen worden (denk bijv. aan aanpassingen in de inrichting van de school of meubels) en
2. Toegankelijke en diverse nieuw-/verbouw. Gericht op inclusieve bouw en spreiding.

Blijf dit plan herzien, nieuwbouw wordt immers vanzelf oudbouw. Belangrijk is om hierbij breder te kijken dan alleen het onderwijs. Een gebouw kan immers ook een bredere buurtfunctie hebben (bijvoorbeeld door ruimte te bieden aan verenigingen), en er kunnen ook tussen onderwijslocaties faciliteiten gedeeld worden. Daarnaast is het belangrijk om te kijken naar het goed kunnen huisvesten van zorgverleners die voor het ondersteunen van inclusief onderwijs belangrijk zijn.

Doel: Er is een integraal huisvestingsplan dat rekening houdt met inclusief onderwijs.

Maatregel(en):
- Breng binnen de regio in kaart wat de wensen zijn m.b.t. huisvesting en inventariseer wat de huidige status is m.b.t. toegankelijke huisvesting en wat er dient te veranderen. Neem dit op in een integraal huisvestingsplan.
- Stel een integraal huisvestingsplan op voor zowel de korte als langere termijn.
- Maak hierbij afspraken over faciliteiten delen en de wijkgerichte functie van het schoolgebouw. Zo kunnen ook budgetten bij elkaar geschoven worden. Bepaal wanneer welke gebouwen inclusief, gezond onderwijs adaptief en duurzaam gemaakt worden zo kunnen er ook budgetten bij elkaar geschoven worden.

- Herzie het integraal huisvestingsplan periodiek.
- Borg dat bij nieuwbouw ook echt inclusief gebouwd wordt.

Actienemer(s):
Gemeenten i.s.m. schoolbesturen en samenwerkingsverbanden.

9.5.3. Suggesties op schoolniveau

Op schoolniveau wordt de suggestie gedaan om kleinere klussen m.b.t. aanpassing van de huisvesting alvast te doen vooruitlopend op nieuwe normen of een integraal huisvestingsplan..

Samen de schouders onder kleine klussen

Om te komen tot toegankelijke huisvesting kunnen er twee sporen gevolgd worden: 1) Kleine aanpassingen die op korte termijn gedaan kunnen worden en 2) Toegankelijke en diverse nieuw-/verbouw op lange termijn. Breng de kleine klussen op schoolniveau in kaart. Kan er bijvoorbeeld een (tijdelijke) traplift komen als een jongere geen trap kan lopen? Kunnen de deurposten verbreed worden? Mogelijk is er hulp uit de wijk te organiseren.

Doel: De kleine klussen m.b.t. toegankelijke huisvesting worden snel en gezamenlijk opgepakt.

Suggesties voor scholen:
- Onderzoek welke kleine aanpassingen er in het schoolgebouw gedaan kunnen worden om inclusief onderwijs mogelijk te maken.
- Ga flexibel om met klassen, school en ruimtes. Zijn deze bijvoorbeeld te delen binnen de wijk/regio of met andere scholen?
- Verzamel mensen om de kleine klussen te klaren.

Suggesties voor actienemer(s):
Schoolbesturen en gemeenten.

9.6. Normaliseren inclusief onderwijs

De wens is dat inclusief onderwijs de norm wordt. Laat het inclusief onderwijs landen in de normen, waarden, gedachten en handelingen van alle betrokken partijen.
Het veranderen van de mindset naar 'Iedereen is welkom' is op alle niveaus van belang. Daarvoor moet de dialoog gevoerd worden op alle niveaus: landelijk, regionaal, in de school, met ouders/verzorgers en jongeren en met de omgeving. Gesprekken over visie- en planvorming kunnen daarbij helpen. Het is belangrijk om daarbij overal inclusieve taal te gebruiken in de dialoog, in beleidsmaatregelen en op websites. De voorlopers in inclusief onderwijs moeten gestimuleerd en beloond worden totdat inclusief onderwijs genormaliseerd is. In dit alles zien we een wisselwerking tussen inclusief onderwijs en een inclusieve samenleving.

De acties op het gebied van normaliseren van inclusief onderwijs laten zich niet zo eenvoudig indelen in een van de niveaus. Veel van de acties vinden op het snijvlak van de niveaus. De mindset 'Iedereen is welkom' geldt immers op alle niveaus.

9.6.1. Landelijke maatregelen/acties

Op landelijk niveau wordt gezocht naar mogelijkheden om inclusief onderwijs te stimuleren. Het delen van de goede ervaringen van de voorlopers en het inzetten van samenwerkingsverbanden, schoolbesturen en schoolleiders om collega's op weg te helpen zijn daarbij belangrijke maatregelen. Daarnaast wordt op verschillende niveaus de dialoog over inclusief onderwijs opgezocht en gestimuleerd. Ook het programma Onbeperkt meedoen zet in op het normaliseren van inclusiviteit. Onderzocht wordt hoe op Rijksniveau de krachten gebundeld kunnen worden.

Stimuleren inclusie

Om te zorgen dat inclusie niet langer een uitzondering maar regel is, wordt inclusief onderwijs waar het kan gestimuleerd. Bijvoorbeeld door inclusief onderwijs lonend te maken. Zo kunnen scholen nu al als excellent bestempeld worden op het gebied van inclusie. Waar mogelijk wordt dit

door OCW en de Inspectie uitgedragen. Zo wordt er waardering gegeven aan de scholen die hierin nu voorop lopen. Hierbij wordt ook gebruik gemaakt van inclusief taalgebruik, zoals 'het benutten van potentie'. Daarbij is het ook een positieve erkenning die bij kan dragen aan de reputatie van de school naar ouders/verzorgers, jongeren en partners. Koplopers die deelnemen aan de experimenten krijgen minder administratieve last in aanloop naar aangekondigde wetswijziging. Daarnaast wordt geïnvesteerd in het delen van de goede ervaring van de voorlopers en het inzetten van samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, schoolleiders en schoolteams om collega's op weg te helpen. De informatie over inclusief onderwijs is bij voorkeur op één plek te vinden. Daar kan het totaaloverzicht liggen van voorbeelden en kan informatie, kennis, ervaringen en onderzoek over inclusief onderwijs verzameld worden en ontsloten worden. Hiervoor is het belangrijk dat er actief kennis verzameld en breed gedeeld wordt.

Doel: Steeds meer scholen bieden inclusief onderwijs.

Maatregel(en):

- Inclusief onderwijs lonend maken
    - Stimuleren dat scholen excellent worden op het gebied van inclusie.
    - Uitdragen aan de scholen waar zij op beoordeeld en beloond worden.
    - Onderzoeken welke niet-financiële beloning voorlopers kan worden geboden; ook aan voorlopers die niet deelnemen aan de experimenten.
- Samenwerkingsverbanden, schoolbesturen, schoolleiders en schoolteams ondersteunen in het proces naar inclusief onderwijs
    - Voorlopers in verbinding brengen met collega's.
    - Kennis en ervaringen van voorlopers toegankelijk maken.
    - Dialoog over inclusief onderwijs op diverse manieren faciliteren.
- Stimuleren van het denken en handelen m.b.t. inclusief onderwijs.

Actienemer(s):
Lonend maken: OCW en Inspectie van het Onderwijs.
Stimuleren en kennis delen: OCW, Steunpunt Passend Onderwijs, Platform naar inclusiever onderwijs.

9.6.2. Regionale maatregelen/acties

Om inclusief onderwijs en de gedachten hierover op regionaal niveau te stimuleren is het belangrijk om gezamenlijk een visie uit te werken hoe inclusief onderwijs regionaal wordt ingevuld.

Van klein begin naar inclusievere maatschappij

Inclusie stimuleren doen we gezamenlijk. Inclusie is een maatschappelijke opgave. In het onderwijs worden jongeren voorbereid op de maatschappij van morgen. Scholen en samenwerkingsverbanden kunnen hun omgeving positief beïnvloeden door een voorbeeldfunctie aan te nemen als het gaat over inclusie. Doe dat door een diverse werkcultuur, maar ook door inclusief taalgebruik. Stimuleer de dialoog hierover tussen partijen, deel goede voorbeelden, inspireer elkaar en anderen en bied hulp en handreikingen aan scholen en samenwerkingsverbanden. Het is belangrijk dat men weet waar ze terecht kunnen met vragen of hulpverzoeken. Zorg voor een 'hulplijn' om inclusief te worden.

Doel: Via een drijvende kracht draagvlak creëren voor het normaliseren van inclusiviteit in de maatschappij middels het onderwijs.

Maatregel(en):

- Het goede voorbeeld laten zien door het normaliseren van inclusief onderwijs draagt bij aan een inclusievere maatschappij (en andersom).
- Organiseer op school dingen waarbij je de buurt/omgeving/regio en andere scholen betrekt. Trek samen op en laat zo zien hoe onderwijs inclusiever kan worden vormgegeven.
- Organiseren van de dialoog.
- Goede voorbeelden blijven verzamelen en delen.
- Onderzoek op welke manier beschikbare informatie handig gebundeld kan worden.
- Bij veel gestelde vragen komen met handreikingen.

- Vraagbaken inrichten en/of versterken.
- Kennis bundelen en ontsluiten.

Actienemer(s)
Alle betrokken partijen kunnen hier een impuls aan geven. Naast OCW, de Inspectie van het Onderwijs, PO-raad en VO-raad, VNG en de gemeente kan ook het samenwerkingsverband, het schoolbestuur, het gespecialiseerd onderwijs, de schoolleider en de leraren hier samen met het Steunpunt Passend Onderwijs, het Platform Naar inclusiever onderwijs, het Netwerk Met Andere Ogen hier invulling aan geven.

Visie uitdragen in de regio, doelstellingen formuleren
Ontwikkel een visie op hoe in de regio te komen tot inclusief onderwijs en neem deze op in het ondersteuningsplan. Laat de doelstellingen vanuit een landelijke visie onderdeel zijn van de visie van het samenwerkingsverband. Doe een analyse naar de huidige stand van zaken m.b.t. inclusie naast de gestelde visie. Kijk daarbij goed naar de eigen jongerenpopulatie; wat hebben zij nodig?

Doel: Er is een visie op inclusief onderwijs in de regionale context en daarmee een gezamenlijke richting en ambitie.

Maatregel(en):
- Maak concrete afspraken met elkaar over hoe invulling wordt gegeven aan inclusief onderwijs.
- Kom tot een visie over hoe in de regio te komen tot inclusief onderwijs.
- Formuleer vervolgens doelstellingen om inclusief onderwijs te stimuleren.
- Voer een analyse uit naar de huidige stand van zaken m.b.t. inclusie.

Actienemer(s):
Samenwerkingsverbanden en schoolbesturen i.s.m. met gemeenten, het gespecialiseerd onderwijs en de schoolleiders.

9.6.3. Suggesties op schoolniveau

Mindset: iedereen is welkom!
Inclusief onderwijs betekent dat iedereen welkom is, met of zonder (extra) ondersteuningsbehoefte. Want iedereen kan leren. Daarnaast is een van de kernverplichtingen die voortvloeit uit artikel 24 VN-verdrag handicap dat discriminatie op grond van handicap in alle facetten van het onderwijs verboden is. De praktijk leert dat het van belang is dat iedereen die aan inclusief onderwijs werkt ook die mindset of insteek heeft dat iedereen welkom is. Dat is iets waar in het hele onderwijsveld aan gewerkt moet worden en ook bij de scholen zelf.

Doel: Het normaliseren en creëren van draagvlak voor inclusief onderwijs bij het onderwijsteam, ouders/verzorgers en jongeren.

Suggesties voor scholen:
- Draag uit wat er op school gedaan kan worden om inclusief onderwijs aan te bieden.
- Profileer als school op het gebied van inclusief onderwijs.
- Bedenk samen met het team 'wat kan wel?'.
- Begin met kleine veranderingen, misschien maar bij één klas en zorg voor een olievlekwerking door de school heen.
- Stimuleer experimenten en een gezonde dosis rebellie.
- Brainstorm met onderwijsteam, ouders/verzorgers en jongeren over hoe het onderwijs inclusiever kan.

Suggesties voor actienemer(s):
Schoolbestuur, schoolleider, de leraren, jongeren en ouders. Betrek hierbij ook de ouderraad, MR en jongerenraad.

Diverse werkcultuur

Inclusief onderwijs vraagt om een ontwikkeling in het onderwijs dat aangeboden wordt. Belangrijk in het proces is om ook te zorgen dat er een match is met het team dat het aanbod werkelijkheid moet maken. Een match gaat over de juiste expertise, maar ook over mensen waar de jongeren zich in herkennen. De wens is ook dat het team in de school divers is. Zo is er een betere afspiegeling en meer eigen kennis hoe om te gaan met verschillen. In het aannamebeleid kan daar rekening mee gehouden worden. Cultuur gaat vervolgens ook over de taal die gesproken wordt en hoe men handelt. Ook dat moet inclusiever worden. Maak hierbij gebruik van rolmodellen.

Doel: Een zichtbaar en diverser team van professionals dat vorm geeft aan het onderwijs.

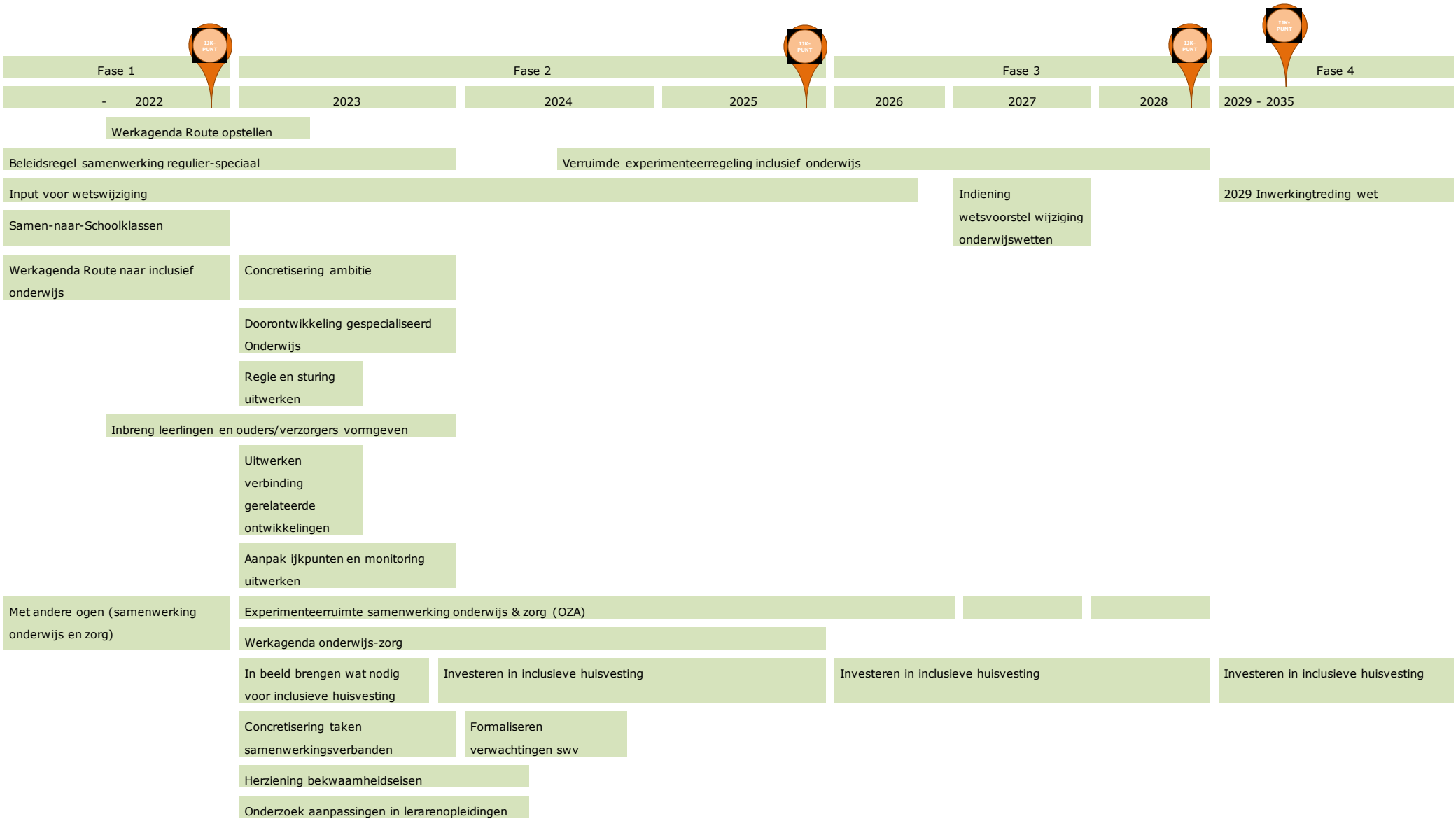
Suggesties voor scholen:

- Laat het goede voorbeeld zien door als school zelf inclusief te zijn op het gebied van (onderwijs)medewerkers. Haal mensen in huis die vanuit eigen kennis en ervaring kunnen werken, bijv. als rolmodel.
- Taal/cultuur. Het is belangrijk om dezelfde taal te spreken en inclusief te zijn in het taalgebruik. Werk aan een nieuw vocabulaire zoals 'het benutten van potentie'.

Suggesties voor actienemer(s):
Schoolbestuur, schoolleiders en leraren.

Bijlages

Bijlage 1 Tijdpad landelijke maatregel

Kennisopbouw, kennisuitwisseling en ondersteuning, o.a. over:

- Effectieve vormen van inclusief onderwijs.
- Effecten voor leerlingen en onderwijsprofessionals.
- Mogelijkheden en stimulerende factoren/voorwaarden voor inclusief onderwijs.
- Grenzen en ongewenste effecten van inclusief onderwijs.
- Benodigde aanpassingen in wet- en regelgeving en bekostiging.
- Eisen aan huisvesting.
- Keuzes die gemaakt moeten worden om inclusief onderwijs mogelijk te maken.
- Proces in de regio en de school.